

Tuinvogelperikelen

Resultaten tuinvogeltelling maart 2012-maart 2015

Vogelwerkgroep Valkenswaard-Waalre

René van Gompel

Tuinvogelperikelen

Lommel, februari 2017

Inhoud

Inleiding	5	Winterkoning	30
Werkwijze	5	Heggemus	31
Aantal ingezonden tellingen	5	Roodborst	32
Weersomstandigheden	6	Kramsvogel en Koperwiek	36
Beschrijving vogelsoorten	7	Merel	37
Blauwe Reiger	7	Zanglijster	38
Kokmeeuw	8	Grote Lijster	39
Koekoek	9	IJsvogel	40
Kerk- en Steenuil	10	Zwartkop	41
Bosuil	11	Fitis	42
Gierzwaluw	12	Tjiftjaf	43
Fazant	13	Goudhaantje	44
Patrijs	14	Grauwe Vliegenvanger	45
Holenduif	15	Bonte vliegenvanger	46
Houtduif	17	Staartmees	47
Turkse Tortel	19	Kuifmees	48
Havik en Buizerd	21	Matkop	50
Sperwer	22	Zwarte Mees	51
Draaihals	25	Koolmees	52
Grote Bonte Specht	26	Pimpelmees	54
Boeren- en Huiszwaluw	28	Boomklever	56
Witte Kwikstaart	29	Boomkruiper	57

Vlaamse Gaai	59
Ekster	61
Kauw	62
Roek	63
Zwarte Kraai	64
Spreeuw	65
Huismus	66
Ringmus	69
Vink	70
Groenling	74
Goudvink	76
Appelvink	77
Sijs	78
Geelgors	79
Beschrijving zoogdieren	80
Steenmarter	80
Eekhoorn	81
Huis- en Bosmuis	83
Gewone Dwergvleermuis	84
Laatvlieger	85
Overige soorten	85
Dankwoord	86

Inleiding

Eind maart 2012 is er een aanvang genomen met het noteren van het verzamelen van het aantal aanwezige vogels in tuinen van deelnemers. Doel hiervan was enerzijds om mensen enthousiast te maken voor vogels en ze beter te laten kijken naar wat er op vogelgebied in hun tuin gebeurt. Een plek die dagelijks makkelijk geobserveerd kan worden. Anderzijds was dit een goede manier om een beeld te krijgen over het voorkomen van soorten in tuinen en meer speciaal nog de aantallen in de verschillende seizoenen. Er is tot eind 2015 geteld zodat drie volledige jaren zijn geteld.

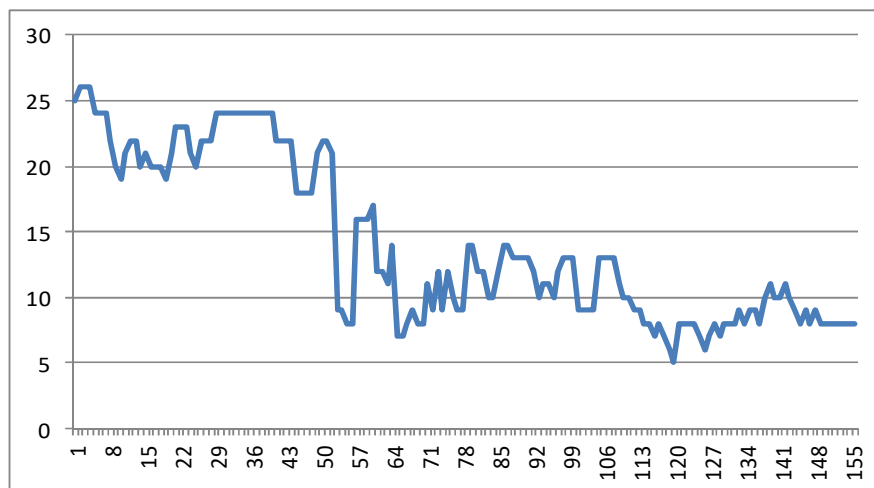
In het onderhavige rapport worden de resultaten besproken en worden ze waar mogelijk verklaard en in breder perspectief geplaatst.

Werkwijze

De aantallen werden per week verzameld. Hierbij werd het hoogste aangetroffen aantal in die week aangehouden. Alleen vogels die binding aan de tuin vertoonden werden genoteerd. De begrenzing van de tuin als telgebied was enigszins rekbaar. Alles wat vanuit de tuin gezien kon worden is meestal meegeteld. Eenieder was vrij in de begrenzing van het te tellen deel. Zo lang als steeds hetzelfde gebied geteld wordt is het waargenomen aantal vogels vergelijkbaar. Dit geldt ook voor het feit dat er verschil zat in de ervaring van waarnemers wat betreft vogelkennis. De één heeft bijvoorbeeld zingende vogels meegeteld, anderen hebben vooral zichtwaarnemingen doorgegeven. Jonge vogels zijn meegeteld zo gauw ze het nest hebben verlaten.

Aantal ingezonden tellingen

Bij aanvang van de telling waren er 53 aanmeldingen. Hiervan hebben 33 personen ook daadwerkelijk meerdere weken gegevens ingestuurd. Doordat niet iedereen elke week telde, onder andere vanwege vakanties, is het aantal ingestuurde tellingen altijd iets lager dan het aantal deelnemers. Hieronder is in de grafiek te zien van hoeveel personen per week de gegevens zijn verwerkt. Na het eerste jaar is het aantal ingezonden tellingen ongeveer gehalveerd. Dit tweede jaar waren er het meeste wisselingen in tellingen, dat wil zeggen deelnemers die soms wel en soms geen lijsten instuurden. Het laatste jaar waren er nog 11 deelnemers, wat resulteerde in ongeveer 9 getelde tuinen per week. Van half mei tot begin juli is er elk jaar een dip in het aantal ingezonden lijsten te zien, de vakantietijd van de meeste deelnemers.

Aantal ingevoerde tellingen per week.

Weersomstandigheden

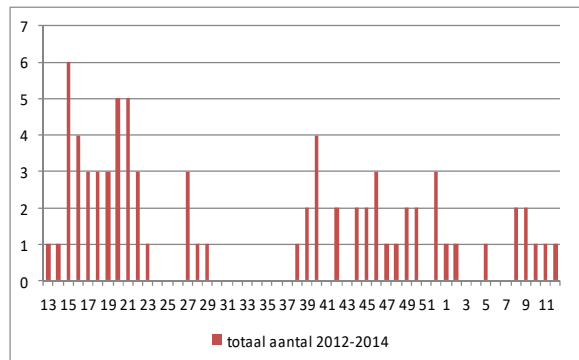
Weersomstandigheden hebben een grote invloed op de natuur en dientengevolge op de aantallen vogels. Voor de tuinvogeltelling zijn vooral de omstandigheden in de winter belangrijk om aantalsveranderingen te verklaren.

De winter van 2012/2013 begon zeer zacht in december en begin januari. De tweede helft van december was samen met 1988 zelfs de warmste sinds 1901. Deze zachte temperaturen maakten een duik op 10 januari. Er volgde een vorstperiode van 17 dagen. Op 12 dagen kwam in deze periode de maximumtemperatuur niet boven het vriespunt. De laagst gemeten temperatuur was -18 graden Celsius, maar op twee dagen na lag de minimumtemperatuur boven de -10 graden Celsius. Op 14 en 15 januari sneeuwde het meer dan 10 cm. Op 20 en 21 januari kwam hier nog een laagje bij. De sneeuw bleef liggen totdat op 27 januari de dooi in viel. Begin februari was zacht maar vanaf de tweede week waren er weer lichte vorstperiodes met nu en dan sneeuw. Begin maart was zeer zacht, maar daarna kwam er nog een winterprik met minimumtemperaturen tot minus 10 graden Celsius. Pas op 12 april kwamen de temperaturen boven het langjarige gemiddelde uit. De winter van 2013/2014 was zeer zacht. Met een gemiddelde temperatuur van 6 graden ten opzichte van een normaal gemiddelde van 3,4 graden, was het de op twee na zachtste winter sinds 1706. Zowel de maanden december, januari en februari behoorden bij de zachtste tien maanden sinds een eeuw. Er waren geen ijsdagen (max. temp. onder 0), terwijl 7 ijsdagen normaal is. Ook het voorjaar was zeer zacht. De maand december en eerste helft van januari van de winter 2014/15 waren zacht. Op 23 en 24 januari was er een korte winterprik met sneeuw en een maximumtemperatuur onder nul. De minimumtemperatuur was rond de -5 graden Celsius. Februari was een maand met een gemiddelde temperatuur.

Beschrijvingen vogelsoorten

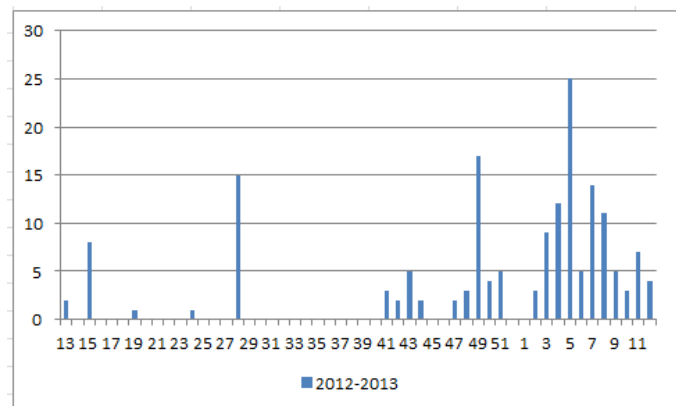
Blauwe Reiger

In de omgeving van Valkenswaard zijn er blauwe reigerkolonies bij de Eindhovense golf, de Kempervennen en het Soerendonks Goor. Gezien de waarnemingen in het voorjaar benutten ze ook vijvers in de bebouwde kom als voedselgebied ten behoeve van het voeren van hun jongen. Direct na het broedseizoen worden er vrijwel geen blauwe reigers meer in de bebouwde kom waargenomen. De ouders trekken dan nog even samen met hun jongen op. Tuinen zijn hiervoor niet geschikt door verstoring en beperkte mogelijkheden voor het foerageren. Vanaf half september keren de blauwe reigers weer terug, maar ze worden in deze periode minder waargenomen dan in het voorjaar, wanneer de voedselbehoefte het grootst is.

Kokmeeuw

Kokmeeuwen zijn zee- en moerasvogels. Ze komen dus van weidse gebieden. Ze foerageren dan ook niet zo snel in tuinen. Toch zijn ze wel vaak in steden aan te treffen. Op pleinen en bij scholen of grote parken zoeken ze voedsel. In Valkenswaard zijn er bijna altijd kokmeeuwen aanwezig op de markt en bezoeken ze sportvelden. De meeste kokmeeuwen zijn aangetroffen in het najaar en de winter. Dit zullen voornamelijk kokmeeuwen zijn uit noordoostelijke streken, veelal afkomstig van de Baltische staten en Finland. Onze broedvogels overwinteren meestal in België en Frankrijk.

Koekoek

De koekoek is maar een korte periode aanwezig in Nederland. Hij arriveert in april en in juni verdwijnen de meeste koekoeken weer richting Afrika. In tuinen worden weinig koekoeken waargenomen.

In Engeland worden koekoeken gezenderd om hun trekroutes te ontdekken (zie kaart hieronder). De koekoeken trekken vaak kloksgewijs met in het najaar een oostelijke route, overwinterend in midden Afrika en terugkerend aan de westzijde van de Sahara.

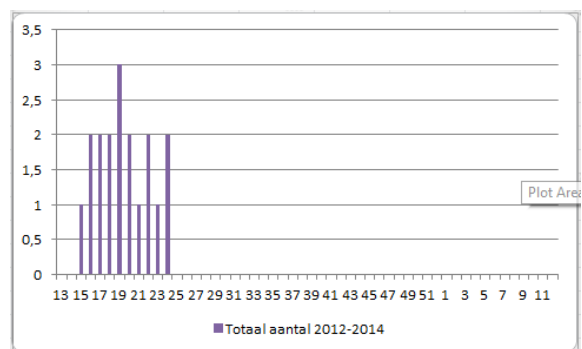
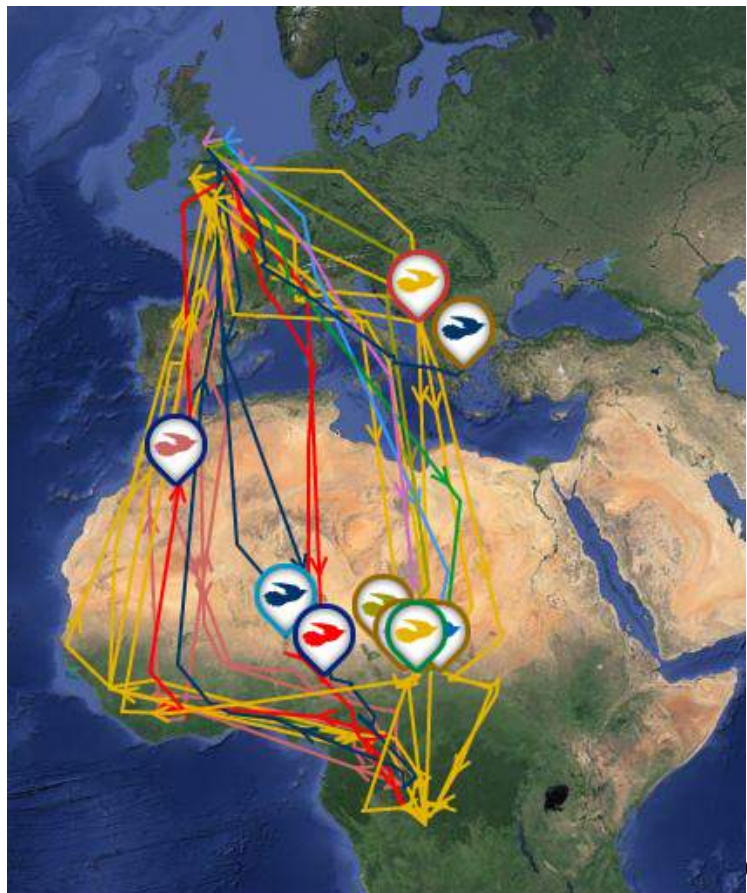

foto: Wiebe Boogaard

Bron:

<http://www.bto.org/science/migration/tracking-studies/cuckoo-tracking>

Kerkuil

Er is één waarneming van de kerkuil. In Schaft niet ver van een broedplaats. Dit is een typisch biotoop voor kerkuilen, boerderijen met weilanden. In de omgeving van Valkenswaard komen redelijke aantallen kerkuilen voor.

Steenuil

Steenuil komen voor rond boerderijen. Hier zoeken ze insecten, wormen en muizen in korte grazige vegetaties. Deze korte vegetatie is noodzakelijk omdat steenuilen achter hun prooi aanlopen.

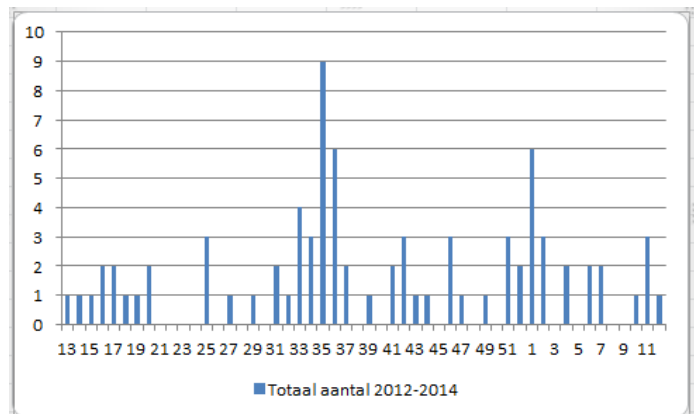
Er is eind december een roepende steenuil gehoord in Schaft.

Bosuil

De bosuil kwam in de jaren zestig niet in onze contreien voor. Het was een vogel van oude bossen. Een zogenaamde 'zwarte jongen'. Maar de bosuil ontdekte dat het niet per sé nodig was om in een boomholte in een oude boom te broeden. Een hol in de grond of een kraaiennest voldoet ook. Hierdoor kon de bosuil zich langzaam uitbreiden en is het nu een algemeen voorkomende vogel. Ook dorpen en steden zijn bevolkt. Hier is geen aaneengesloten bos voor nodig, maar enige boomgroei is wel noodzakelijk. De bosuil jaagt namelijk vanuit een zitpost, meestal een boomtak.

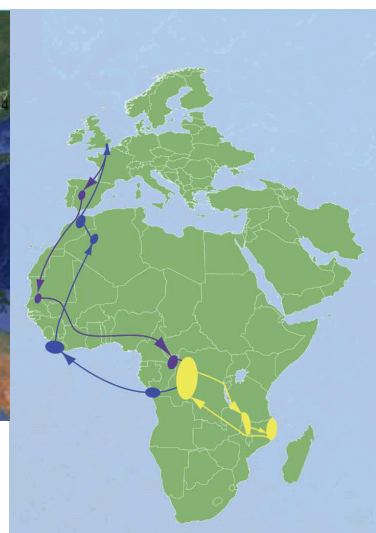
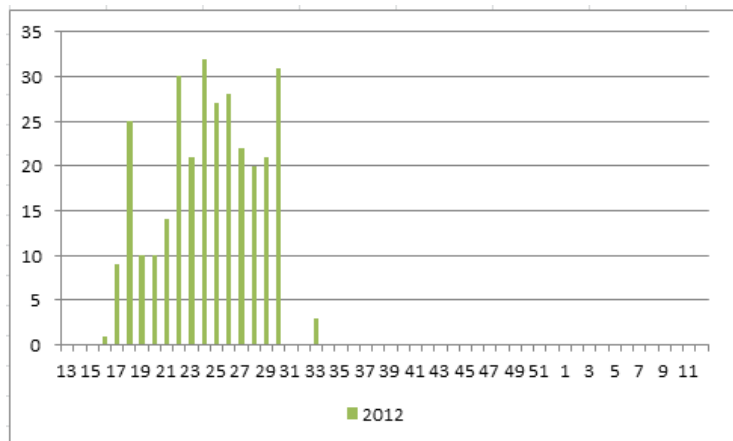
Bosuilen worden voornamelijk opgemerkt als ze roepen. De presentie is daarom voornamelijk een afspiegeling van de roepactiviteit. Bosuilen zijn vogels die, als ze eenmaal een

leefgebied hebben uitgekozen, hier het gehele jaar aanwezig zijn. Er zijn twee pieken in het aantal waarnemingen, eind augustus/begin september en rond de jaarwisseling. Dit zijn perioden met verhoogde activiteit om het territorium te verdedigen en balts.

Gierzwaluw

Gierzwaluwen zijn maar een honderdtal dagen in Nederland. De eersten arriveren in de tweede helft van april, maar vooral na koningsdag sieren ze het zwerk van dorpen en steden weer na een jaar afwezigheid. Vanaf eind mei keren ook gierzwaluwen van één jaar oud, die nog niet broeden terug uit hun overwinteringsgebieden boven het Congolese regenwoud. Hoewel gierzwaluwen niet door iedereen genoteerd zijn, omdat ze niet echt aan de tuin gebonden zijn, lijkt deze terugkomst van de eerstejaars vogels duidelijk zichtbaar in de waargenomen aantallen. Eind juli of begin augustus verdwijnen de gierzwaluwen bijna van de ene op de andere dag, om de rest van het jaar op de vleugels door te brengen in zuidelijker streken. Daar in Afrika boven Congo overwinteren gierzwaluwen van zowel Europa als Azië. Chinezen maken een midwinteruitstapje naar zuid Afrika terwijl de 'onzen' even afreizen naar Mozambique.

Bron: Beijings birding website en swift conservation news

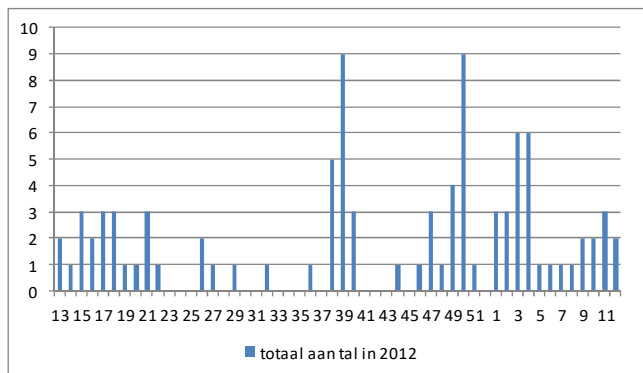
Fazant

De naam fazant is afkomstig van de rivier de Phasis, een rivier die van de Kaukasus naar de Zwarte Zee stroomt. De Grieken of Romeinen hebben van hier uit de fazant in Europa ingevoerd. Dit waren fazanten zonder witte nekring. Later zijn er ook fazanten uit oost-China ingevoerd.

De soort werd tot in de jaren negentig veelvuldig uitgezet voor de jacht. Toen dit verboden werd nam de stand erg af. Nu komen fazanten in de omgeving van Valkenswaard vooral voor in beekdalén. De tuinen waar fazanten zijn waargenomen grenzen allen aan beekdalén. In Schaft dient de tuin in het jachtseizoen als toevluchtsoord.

De hoge aantallen in het najaar en winter worden veroorzaakt door groepen tot maximaal negen exemplaren.

In één tuin kwam in het najaar zowel een vrouwtje als een mannetje op bezoek. Ze waren vrij tam. Als je naar buiten liep verdwenen ze rustig tussen de begroeiing. Opvallend was dat ze nooit samen aanwezig waren.

Plaatsen waar fazanten in mei zijn waargenomen

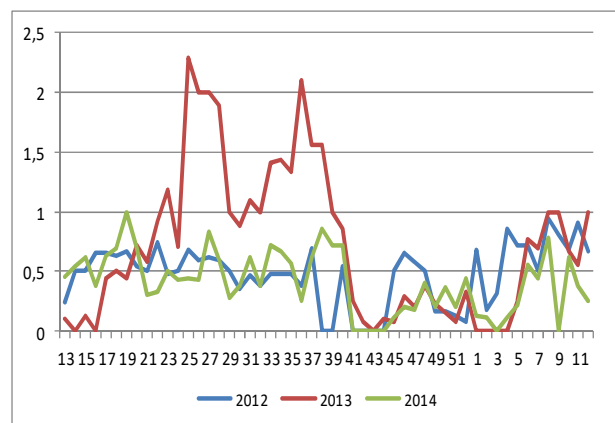
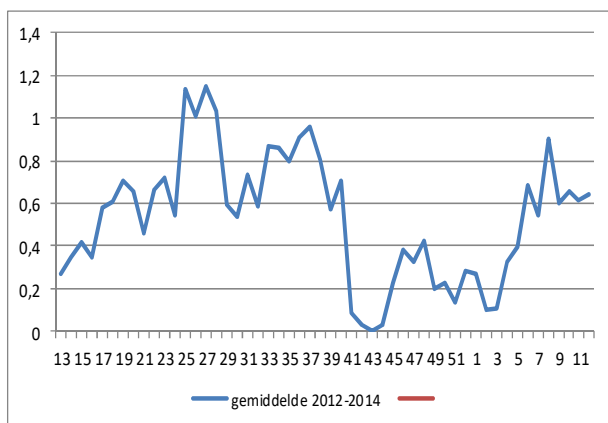
Patrijs

Patrijzen hebben het in het huidige aangeharkte landschap moeilijk. Heren der zijn er nog wel koppeltjes te vinden. Zo zijn ze gezien in het Keersopdal, een geschikt biotoop met paardenweitjes, volkstuinten en akkers.

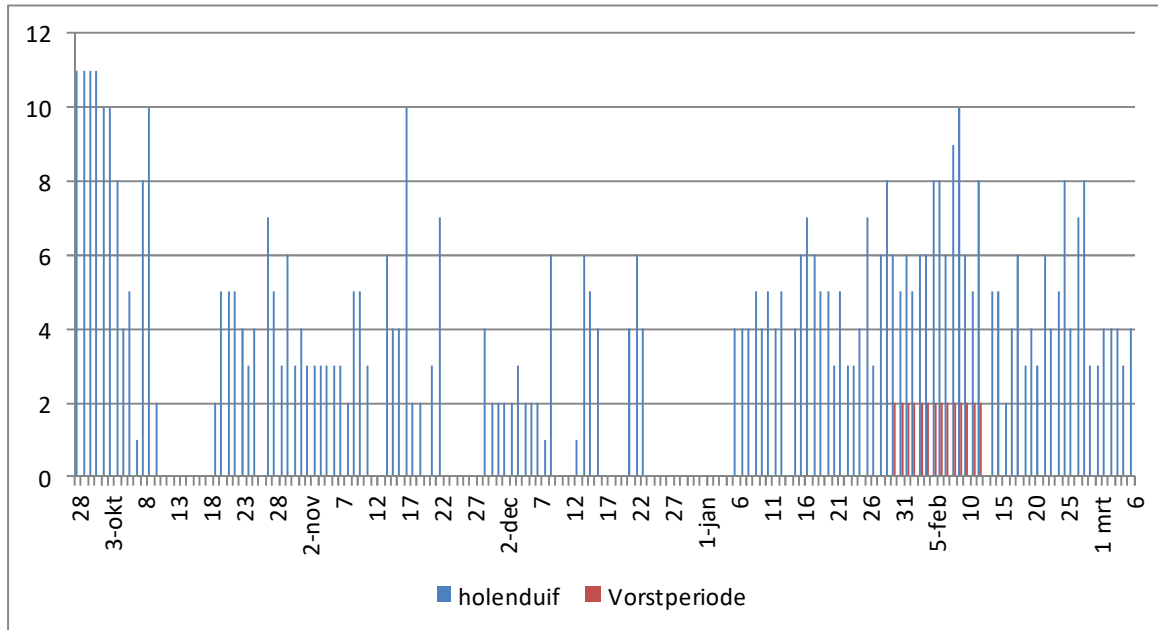
Holenduif

De holenduif is zoals zijn naam aangeeft een holenbroeder. Het gebrek aan geschikte nestplaatsen beperkt het aantal, waardoor ze minder algemeen zijn dan turkse tortels en houtduiven. In het voorjaar zijn in 25-35% van de tuinen holenduiven aangetroffen. Opvallend is dat het aantal tot bijna nul afneemt bij het begin van de maisoogst. Na enkele weken keert een deel weer terug naar hun broedterritorium. Er worden dan in 10-15% van de tuinen holenduiven aangetroffen. Vanaf februari, en in de zeer zachte winter van 2012 al eind januari, keren de rest van de holenduiven terug. Sommige paren blijven dus het hele seizoen, behalve in oktober, in de buurt van de broedplaats. Anderen verlaten de broedplaats van oktober tot februari.

Interessant is te kijken naar een tuin waar veel holenduiven worden gezien en in 2011 vrijwel dagelijks de aantallen zijn genoteerd. Hier is te zien dat er in september een tiental holenduiven aanwezig zijn, maar dat vanaf begin oktober het aantal sterk daalt (de nul waarnemingen zijn niet getelde dagen). In de loop van december neemt het aantal weer wat toe. Tijdens een winterse periode begin februari is het aantal waarnemingen hoger, maar lager dan aan het einde van het broedseizoen in september. Holenduiven blijken samen te troepen op voedselrijke plekken, vooral in het najaar. In het voorjaar zijn er kleinere concentraties doordat de holenduiven gebonden zijn aan hun broedplekken. In de hierboven besproken tuin, waar rijk gevoederd wordt, zijn dan maximaal een tiental holenduiven aanwezig. In september neemt dat aantal toe. In oktober is het aantal lager doordat op akkers voedselrijke omstandigheden ontstaan. Hier kunnen zich soms groepen van tientallen holenduiven ophouden. Blijkbaar zijn

deze akkers aantrekkelijk gedurende de gehele winter, omdat het aantal holenduiven dan, ook in voedselrijke tuinen, laag blijft. Alleen tijdens een sneeuwperiode neemt het aantal iets toe, maar dit was in februari als holenduiven hun broedplaatsen weer opzoeken en daarom minder geneigd zijn ver van huis voedsel te zoeken.

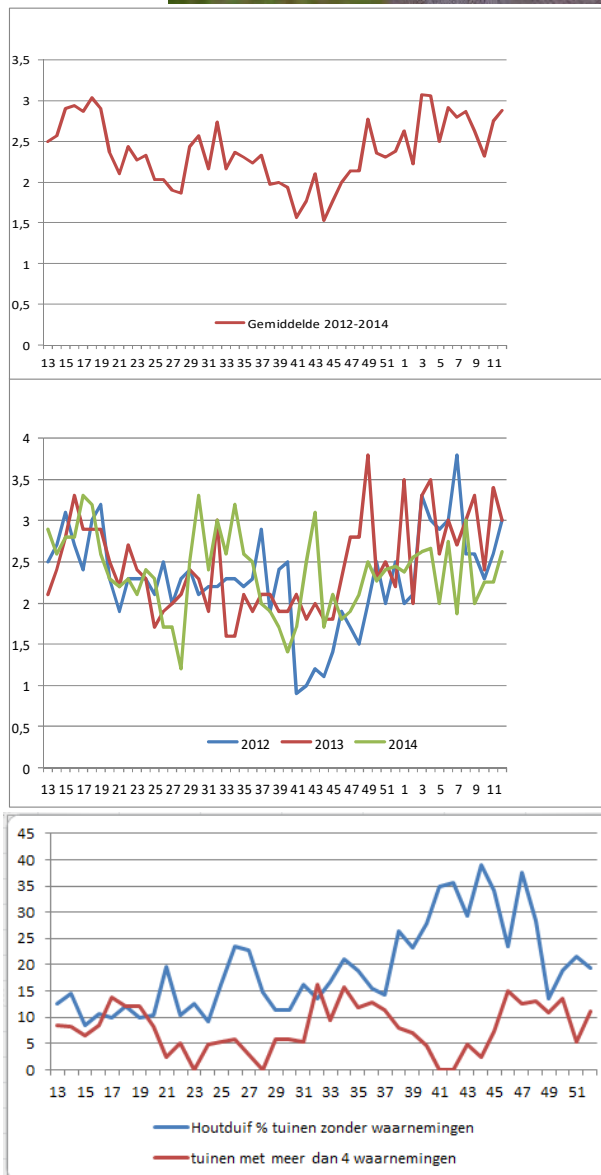

Houtduif

De houtduif is zowel in het broedseizoen, dat van het voorjaar tot het najaar duurt, als daarbuiten in alle tuinen aanwezig. Meestal gaat het om twee tot vier exemplaren. Groepen van groter dan tien zijn zeer zeldzaam. De meeste houtduiven worden waargenomen in de winter en het vroege voorjaar. De minste waarnemingen zijn er in het najaar. Deze periode van half september tot eind november valt samen met de maasoogst. Dit wordt duidelijker als gekeken wordt naar het aantal tuinen waar geen houtduiven worden aangetroffen en waar er groepen van meer dan vier exemplaren aanwezig zijn. Het aantal tuinen zonder waarnemingen neemt toe van circa 18 % naar 35%. Het aantal tuinen met grotere groepen neemt af naar nul. Dit doet erg vermoeden dat een deel van de houtduiven zijn voedsel gaat zoeken op de pas geoogste maisakkers. Een kleine dip in de aantallen, samenvallend met meer tuinen zonder waarnemingen en minder grotere groepen, is er in de periode juni, begin juli. Dit is mogelijk de periode na het eerste broedsel wanneer een aantal houtduiven tijdelijk gaan foerageren op weilanden.

Bij sommige soorten zijn er in de ruitijd minder waarnemingen als de vogels zich meer schuil houden. Voor de houtduif gaat dit niet op. Houtduiven spreiden de rui over het gehele jaar, met uitzondering van de winter als er te

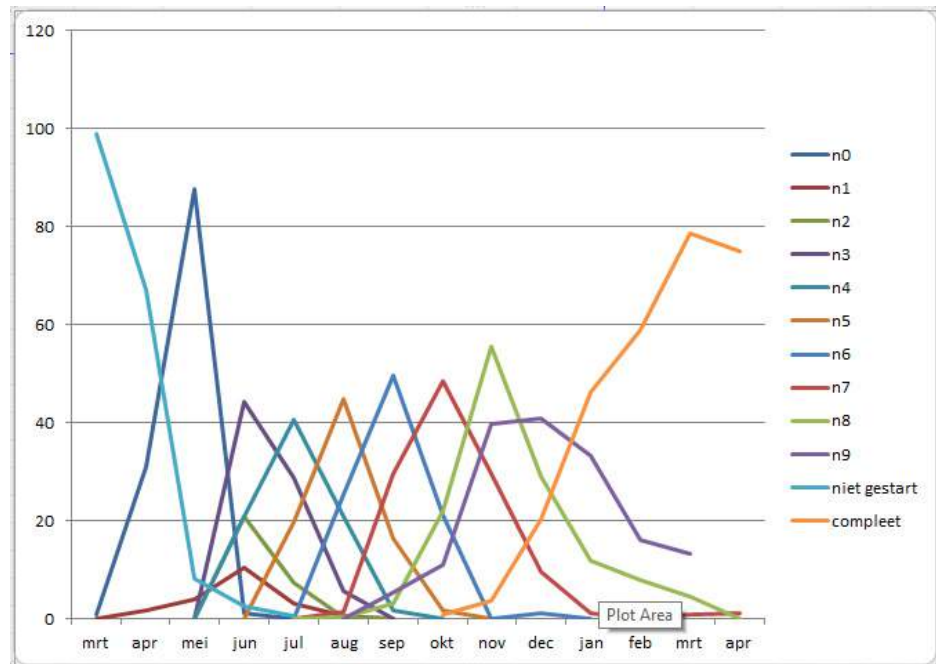
weinig voedsel is. In de onderstaande grafiek is de rui van de grote handpennen van de vleugels

weergegeven. Gedurende een jaar zijn er houtduiven gevangen en is gekeken welke handpennen in de rui waren. De eerste handpen, van binnen naar buiten geruid, werd bij de meeste vogels in april en mei vervangen. Hierna wordt ongeveer elke maand een handpen vervangen. Vanaf november hebben de eerste houtduiven alle handpennen vervangen. Bij een aantal zwakkere vogels duurt het lang, soms zelfs pas na de winter, voordat ze de rui voltooien. Dit komt omdat er in de winter voedselgebrek is en ze de rui dan tijdelijk uitstellen.

*% geruide vogels
per maand,
nummers staan
voorde
verschillende
handpennen*

(bron: Michael Boddy (1981)
Primary moult in
juvenile
and adult
wood pigeons,
Ringing & Migration,
3:3, 113-122)

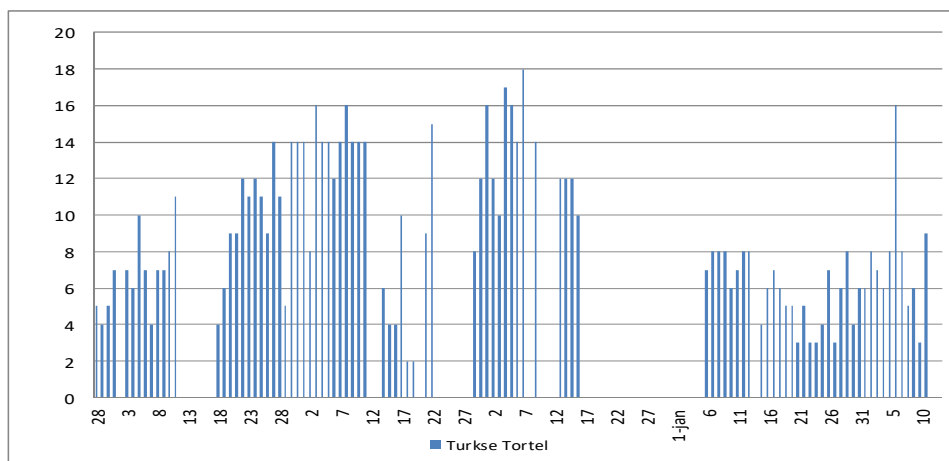

Turkse Tortel

De turkse tortel is een typische standvogel. Paartjes blijven vaak aanwezig in de buurt van 'hun tuin'. Wel kunnen ze plaatselijk rondzwerven en in troepen samenkomen bij voedselrijke plaatsen. Een voorbeeld hiervan is te zien in de grafiek. Dit zijn de aantallen zoals waargenomen in de winter 2011/12 in de Kardinaal de Jonghstraat. Er is geteld van 28 september tot en met 10 februari. Dit was een vrij warm najaar. Het aantal tortels neemt

geleidelijk toe tot de eerste week van december. Steeds meer individuen lijken hun territorium (tijdelijk) te verlaten om rijke voedselbronnen te benutten. In de loop van december neemt het aantal weer af. Eind januari, een zachte maand, lijken alle turkse tortels weer hun territoria te hebben opgezocht. De eerste helft van februari is een winterse periode. Het aantal neemt dan weer iets toe, maar de meeste turkse tortels blijven toch trouw aan hun territorium. Uitgezonderd één dag wanneer er 16 exemplaren komen eten. Mogelijk een extreme dag met sneeuw.

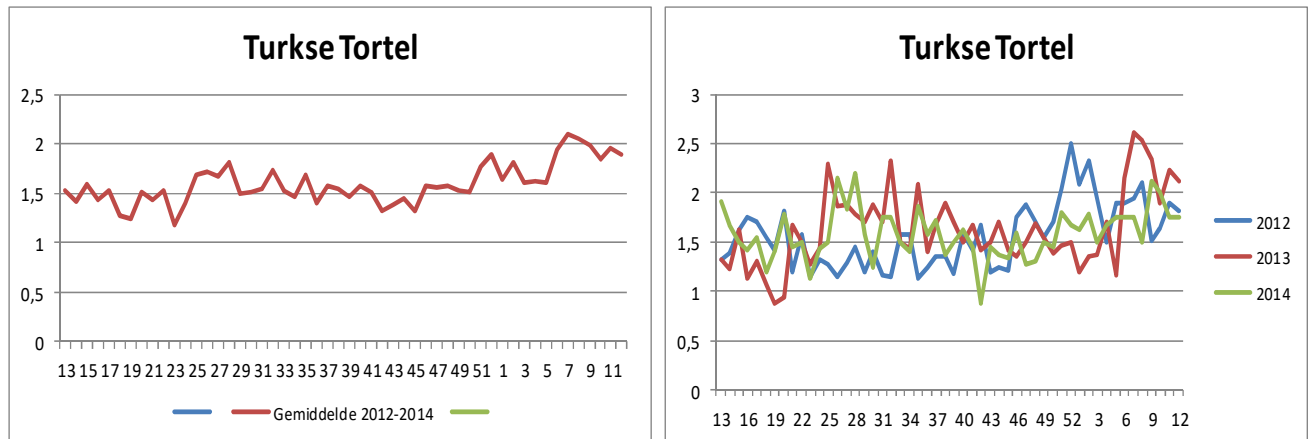

*Aantal
aangetroffen
turkse tortels 28
sept 2011-10
februari 2012
Kardinaal de
Jongstraat
Valkenswaard*

*Perioden met
nul-waarden
zijn niet geteld.*

Als we kijken naar de afzonderlijke jaren van de tuinvogeltelling dan zien we in 2013 een piek rond de jaarwisseling en in 2014 een piek in februari. Deze laatste piek is een artefact doordat een tuin waar veel turkse tortels aanwezig waren na afwezigheid opnieuw werd ingestuurd. De piek in januari is reëel, maar niet te verklaren. Er was hier geen sprake van een koude winterperiode. De pieken eind juni/begin juli zouden te maken kunnen hebben met uitgevlogen jongen. Na juli neemt het aantal langzaam af. Mogelijk is dit een gevolg van sterfte. De

toename vanaf november wordt veroorzaakt door toenemende concentratie bij voederplaatsen.

Opvallend is dat bij een seizoenstelling in een agrarisch gebied/ruderaal terrein aan de rand van Heerlen de grootste aantallen turkse tortels eind augustus-begin september werden gezien (Hustings F., van der Coelen J. van Noorden B., Schols R. & Voskamp P. 2006 Avifauna van Limburg Stichting Natuurpublicatie Limburg, Maastricht.). Blijkbaar gingen hier turkse tortels na het broedseizoen foerageren op voedselrijke plekken buiten hun broedterritoria. Bij de tuintelling is hiervan niets te merken. Er zou dan een dip moeten zijn rond de week 35. Blijkbaar zijn er weinig voedselrijke situaties aanwezig rondom de dorpen. Dit in tegenstelling tot houtduiven die wel gaan foerageren op omliggend agrarisch gebied.

Samenvattend blijkt uit de tellingen het volgende:

- Vanaf half juni zijn er meer individuen aanwezig dan in het voorjaar ten gevolge van het uitvliegen van de jongen en betere waarneembaarheid van niet meer op het nest zittende vrouwtjes (hoewel het broedseizoen voor turkse tortels tot oktober loopt).
- Vanaf half juni tot begin november daalt het gemiddelde aantal van ca. 1,7 naar 1,3 individuen per tuin, waarschijnlijk als gevolg van (jongen)sterfte.
- Vanaf oktober nemen de aantallen op voedselrijke plaatsen toe. Afhankelijk van de strengheid van de winter neemt het aantal op de voedselrijke plekken vanaf half december of januari weer af doordat vogels hun broedterritoria opzoeken. Bij winterse perioden zijn de vogels dan ook niet meer genegen hun territoria te verlaten, uitgezonderd tijdens extreme omstandigheden wanneer er ernstig voedselgebrek is.

Havik

De havik is oorspronkelijk een schuwe bosvogel. De soort is altijd vervolgd door de mens. Hierdoor zochten ze uitgestrekte bossen op ver van menselijke bewoning. Door afschaffing van persistente bestrijdingsmiddelen, verminderde vervolging en een gunstige voedselsituatie (houtduiven) zijn de aantallen van de havik in de jaren tachtig en negentig flink toegenomen. De aantallen houtduiven die in de grotere naaldbossen

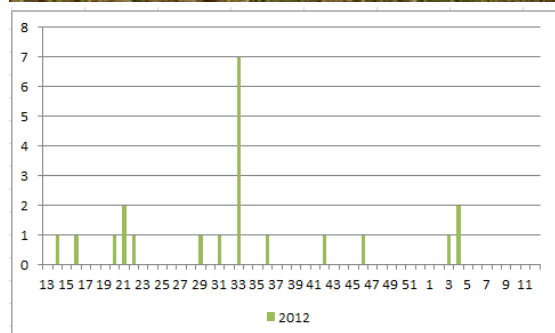

broeden zijn tegenwoordig veel kleiner dan in de jaren tachtig en negentig. De haviken moeten dus verder van huis om voedsel te zoeken en zoeken ook bebouwde omgevingen op. In tuinen in Schaft gaat een havik afkomstig uit de Malpie op jacht naar kippen. Deze zijn een makkelijke en profijtelijke prooi. De havik werd betrapt toen hij in het kippenhok een kip had versmacht.

Ook in Valkenswaard zoekt de havik zijn voedsel. Er is gezien dat in het broedseizoen een havik van de Malpie naar Dommelen vloog. Ook is er een waarneming uit november van een havik bij de Dokter Dagevosstraat.

Buizerd

De buizerd maakt geen gebruik van tuinen maar wordt wel zwevend gezien. De buizerd broedt in de bossen rond dorpen.

Sperwer

De sperwer is een jager op kleine zangvogels tot de grootte van een turkse tortel. Door het grote verschil in afmeting van het mannetje en het vrouwtje pakken mannetjes (kleiner dan het vrouwtje) vooral vogels ter grootte van vinkachtigen en mussen en het vrouwtje meer lijsterachtigen en turkse tortels.

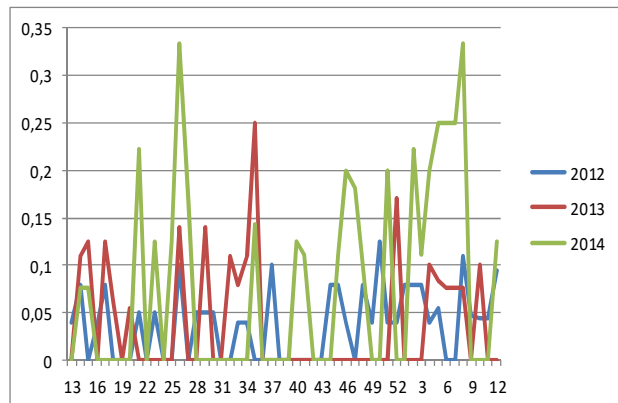
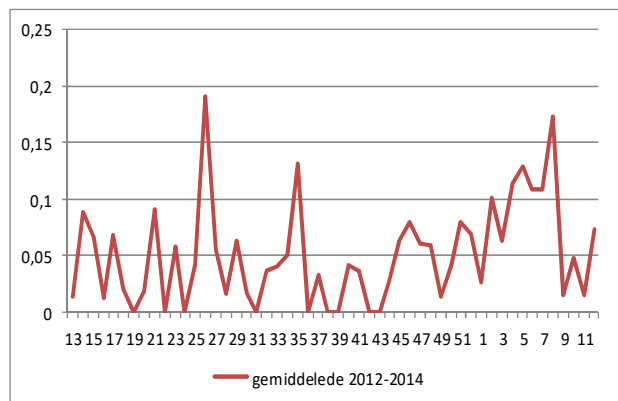

Heel het jaar door worden er sperwers in de tuinen gezien.

Er is weinig aantalsverloop aanwezig. In de winter lijken er iets meer sperwers te worden gezien, hoewel dit voor een groot deel toe te schrijven is aan één tuin die in de winter van 2015 bijna wekelijks werd bezocht. Maar een kleine toename is mogelijk reëel omdat er in de winter sperwers uit Scandinavië in Nederland overwinteren.

Er is in detail gekeken in welke tuinen de meeste sperwers werden gezien. Het is de verwachting dat sperwers vogelrijke tuinen meer bezoeken dan vogelarme tuinen. Om dit te testen is het aantal bezoeken aan de 25 % vogelrijkste tuinen bepaald. De vogelrijkste tuinen zijn bepaald aan de hand van de aanwezigheid van enkele belangrijke algemeen voorkomende prooi-soorten (vink, groenling, koolmees, merel, turkse tortel en huismus). In 47 van de 73 waargenomen gevallen jaagde de sperwer in de 25%

voedselrijkste tuinen. De sperwer besteedt dus 64% van zijn jaagtijd bij de voedselrijkste plaatsen. Waarschijnlijk is dit in werkelijkheid nog meer, omdat tijdens de telling alleen de maximale aantallen zijn geteld, wat bij de sperwer meestal één is. Maar het is aannemelijk dat de sperwer voedselrijke tuinen veel vaker per week bezoekt dan voedselarme tuinen. Bij een onderzoek naar gevoederde vogels, werd op een aantrekkelijke locatie elke 74 minuten een bezoek van de sperwer vastgesteld (Hunting behaviour and attack success of a female Sparrowhawk between October 1987 and April 1988 J.D. WILSON AND A.G. WEIR Scottish birds

summer 1989 vol. 15 no.3). Daar staat tegenover dat de trefkans van de sperwer klein is en dat tuinen met minder vogels misschien minder goed zijn geteld en de sperwer hier wat ondertelt is. Dit laatste effect is veel kleiner dan het eerste.

Het lijkt erop dat een sperwer voornamelijk van de ene hem bekende voedselrijke plek, naar de volgende vliegt. In het onderzoek in Schotland viel de vrouwtjessperwer een voederplaats aan, gelegen vlak achter een muur, zonder dat ze wist of er vogels aanwezig waren. Soms viel ze aan zonder dat er vogels aanwezig waren. Ook weten sperwers waarschijnlijk tijd en plaats te koppelen om hun foerageerpatroon op aan te passen. Zo nam ik waar dat een sperwer een slaapplek van huismussen bezocht in de korte tijd tussen schemer en het verlaten van de slaapplek door de huismussen. Dit kan natuurlijk toeval zijn maar gezien de vaststelling dat sperwers zeer goed weten waar er voedsel te halen is lijkt het een bewuste keuze. Dit is aangetoond bij meeuwen die weten op welke dag in welke wijk vuilnis wordt opgehaald (Summer in the city: behaviour of large gulls visiting an urban area during the breeding season Naomi Huig, Roland-Jan Buijs, and Erik Kleyheeg Bird Study Vol. 63 , Iss. 2,2016).

Het is bekend dat de huismus een zeer belangrijke prooi van de sperwer is. Er is daarom gekeken of de sperwer een voorkeur heeft voor tuinen met veel huismussen. Omdat in tuinen met veel huismussen vaak ook meer andere vogels aanwezig zijn is het meten van de relatie tussen het voorkomen van de huismus en de sperwer onvoldoende. Er moet bepaald worden of er veel huismussen ten opzichte van andere prooi-soorten aanwezig zijn in tuinen waar sperwers jagen. Om dit te meten is de verhouding tussen het aantal huismussen en overige soorten (vink, groenling, koolmees, merel en turkse tortel) bepaald. Over het hele jaar genomen is de verhouding overige soorten ten opzichte van de huismus in tuinen waar die week geen sperwer is waargenomen 1:0,4. In tuinen waar wel een sperwer is waargenomen is dit 1:0,5. Dat wil zeggen dat waar de sperwer jaagt 25% meer huismussen ten opzichte van de overige soorten aanwezig waren. Nu zou het kunnen zijn dat in vogelrijke tuinen altijd meer huismussen zitten ten opzichte van de overige soorten. Om dit te testen is gekeken naar de verhouding huismus t.o.v. overige soorten in de 25% vogelrijkste en 75% vogelarmste tuinen waar geen sperwer is waargenomen (voor de weken 15-36). Voor de 25% vogelrijkste tuinen is de verhouding overige soorten/huis-mus 1:0,57 en voor de 75% vogelarmste tuinen 1:0,45. Het lijkt er dus op dat naar mate tuinen vogelrijker worden het aandeel huismussen stijgt. Als we de verhouding overige vogels/huis-mus van de vogelarme (1:0,45) en vogelrijke (1:0,57) tuinen zonder sperwers vergelijken met tuinen waar wel sperwers zijn aangetroffen dan zijn deze tuinen waar sperwers jagend zijn aangetroffen nog iets musrijker (1:0,62) dan de vogelrijke tuinen (1:0,57). Maar het verschil is klein (9%). Als we de verhouding bekijken gedurende de verschillende seizoenen dan zijn er niet altijd naar verhouding meer huismussen aanwezig in tuinen waar sperwers jagen dan in voedselrijke tuinen. In de winter worden in vogelrijke tuinen

naar verhouding meer huismussen aangetroffen dan in tuinen waar sperwers jagen (1:0,5 en 1:0,37). Als sperwers een voorkeur hebben voor huismussen is de verwachting dat in het voorjaar de voorkeur voor huismussen het grootst is omdat dan vooral door mannetjes gejaagd wordt die vooral op kleine vogels zoals de huismus jagen. In deze tijd van het jaar bebroedt het vrouwtje het nest en zorgt de mannetjessperwer voor het voedsel. In tuinen waar geen sperwer is gezien is de verhouding overige vogels huismus 1:0,50. In tuinen met sperwer 1:0,62 (week 15-36). Dit is 24 % meer huismussen ten opzichte van de overige vogels. Dit wijkt niet af van de situatie gemeten gedurende het gehele jaar (25%). Het lijkt er dus op dat sperwers een sterke voorkeur hebben om te jagen in tuinen waar veel vogels aanwezig zijn, maar dat ze geen speciale voorkeur hebben voor tuinen waar veel huismussen aanwezig zijn.

Overzicht de van gevonden gemiddelde aanwezigheid per tuin van overige soorten (vink, groenling, koolmees, merel, turkse tortel) en huismus in tuinen waar die week wel en geen sperwer is waargenomen. Het aantal onderzochte tuinen is aangegeven (n). De verhouding tussen overige soorten en de huismus is aangegeven. Het percentage vogelrijkste tuinen is bepaald voor de som overige soorten en de huismus,

Gehele jaar tuin zonder sperwer	(n=730) gemidd. overig 9,1 huismus 3,6 1:0,40
<u>Gehele jaar tuin met sperwer</u>	<u>(n=73) gemidd. overig 17,0 huismus 8,5 1:0,50</u>
Week 15-36 tuin zonder sperwer 25 % vogelrijkste tuinen (n=52)	gemidd. overig 15,4 huismus 8,9 1:0,57
Week 15-36 tuin zonder sperwer 75% vogelarmste tuinen (n=204)	gemidd. overig 6,06 huismus 2,7 1:0,45
Week 15-36 tuin zonder sperwer	(n=256) gemidd. overig 7,96 huismus 3,96 1:0,5
<u>Week 15-36 tuin met sperwer</u>	<u>(n= 11) gemidd. overig 12,82 huismus 8,0 1:0,62</u>
Week 37-49 tuin zonder sperwer	(n= 169) gemidd. overig 8,8 huismus 3,9 1:0,45
<u>Week 37-49 tuin met sperwer</u>	<u>(n= 17) gemidd. overig 14,65 huismus 6,7 1:0,46</u>
Week 50-8 22% vogelrijkste tuinen	(n=36) gemidd overig 19,5 huismus 9,64 1:0,50
Week 50-8 78% vogelarmste tuinen	(n=162) gemidd overig 9,73 huismus 2,21 1:0,23
Week 50-8 tuin zonder sperwer	(n=270) gemidd. overig 11,85 huismus 3,6 1:0,31
<u>Week 50-8 tuin met sperwer</u>	<u>(n=26) gemidd. overig 22,0 huismus 8,1 1:0,37</u>
Week 44-8 tuin zonder sperwer	(n=408) gemidd. overig 10,9 huismus 3,65 1:0,33
<u>Week 44-8 tuin met sperwer</u>	<u>(n=34) gemidd. overig 19,3 huismus 9,0 1:0,46</u>

Draaihals

Een zeer bijzondere waarneming is die van een draaihals en dit als broedvogel. Al in 2011 was er een paar draaihalzen aanwezig aan de rand van Waalre. In 2012 is er opnieuw een waarneming gedaan.

Zoals op de kaart te zien komt de draaihals nog sporadisch op de Veluwe en incidenteel elders voor. In het verleden was de soort veel algemener en als een notoire lastpak gezien omdat hij nesten van andere holenbroeders leeg rooft.

Draaihals
broedvogels
2005-2008

- 1 - 3
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

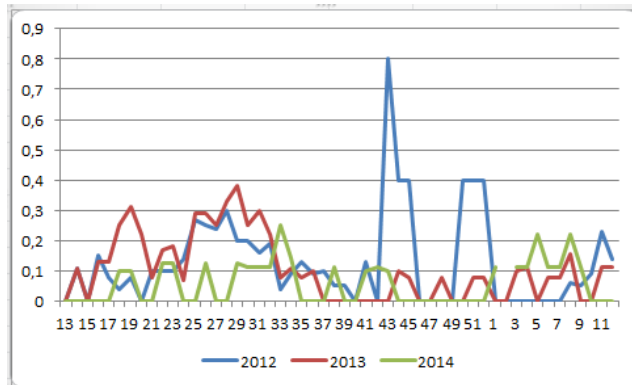
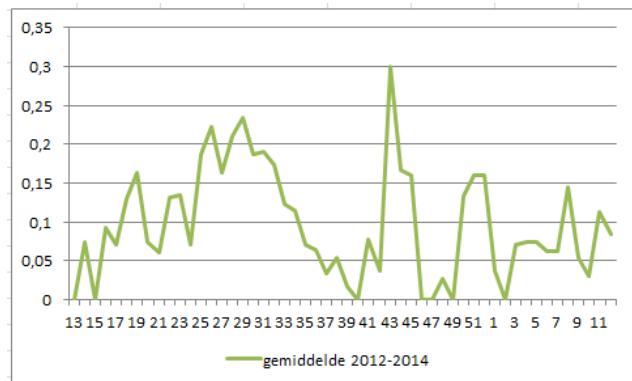
© SOVON Vogelonderzoek Nederland

Groene Specht

Groene spechten worden regelmatig aan de rand van dorpen aangetroffen. Behalve de roep, waardoor ze van ver zijn op te merken, komen ze ook daadwerkelijk voedsel zoeken in tuinen. Gazons met veel mieren zijn bij uitstek in trek bij groene spechten. Maar slechts zelden zal een groene specht zich laten betrappen terwijl deze bezig is een mierennest te verschalken.

Opvallend in het aantalsverloop is dat de meeste waarnemingen na het broedseizoen worden gedaan. Groene spechten lijken buiten het broedseizoen het gebied waarin ze voedsel zoeken uit te breiden naar tuinen. De piek in oktober is een gevolg van verhoogde roepactiviteit.

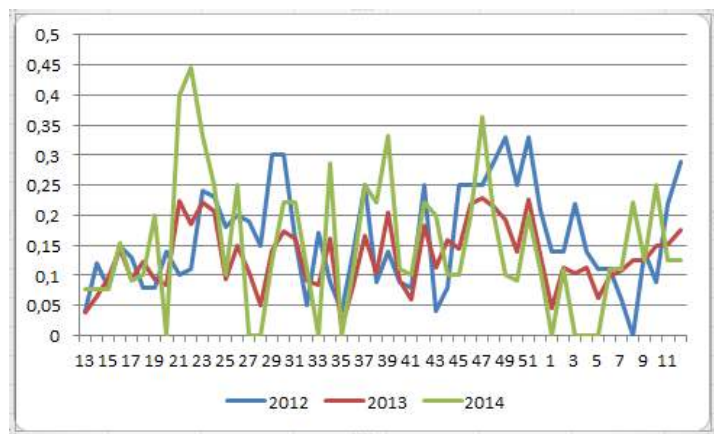

Grote Bonte Specht

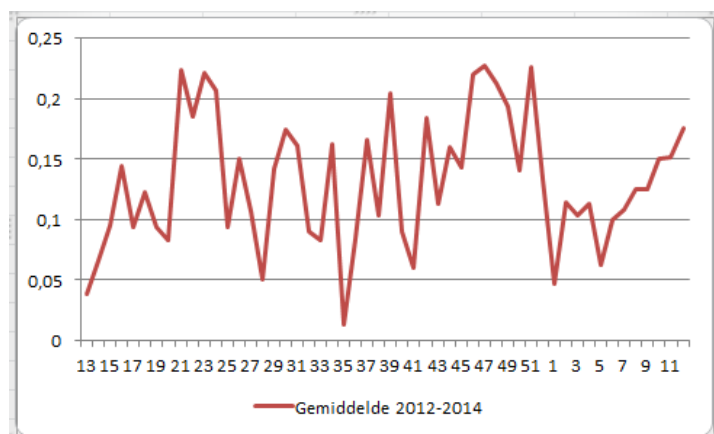
De grote bonte specht is de minst veeleisende specht en daardoor de meest voorkomende specht, hoewel in de tuinen maar weinig meer aangetroffen dan de groene specht. Maar omdat de soort afhankelijk is van de aanwezigheid van dode bomen voor het vinden van een geschikte nestboom en insectenlarven als voer voor de jongen blijft het een weinig algemene soort. In het broedseizoen is de grote bonte specht maar in twee tuinen regelmatig aangetroffen.

Buiten het broedseizoen is de grote bonte specht een fervent zaadeter. Dennenappels en noten van hazelaar worden meegenomen en in een smidse opengehakt. Ook voedertafels worden bezocht waar pinda's en pindakaas een geliefd kostje zijn.

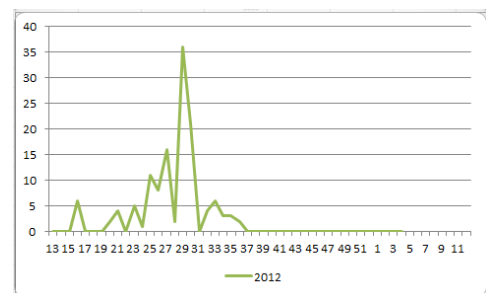

In 19 van de 26 tuinen is in 2012 minstens een keer een grote bonte specht waargenomen. De meeste waarnemingen worden gedaan van oktober tot de jaarwisseling. In deze tijd verruimen de bonte spechten hun territoria. Ze verschijnen nu in zes tuinen waar ze eerder in het jaar afwezig waren. Vanaf januari trekken ze weer meer terug naar hun broedterritorium. Ook tijdens de winterse periode in januari 2013 is er geen opleving van het aantal waarnemingen.

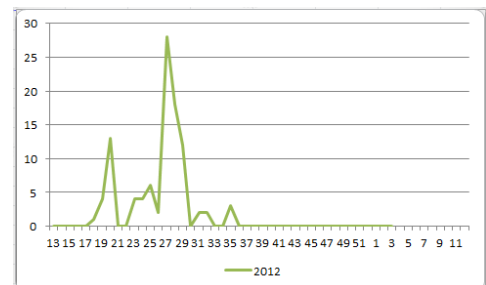
Boerenzwaluw

De Boerenzwaluw is in de tuinen vooral aangetroffen direct na het broedseizoen. Na het uitvliegen van de jongen verzamelen zich groepjes die al jagend rondzwerven. De grootste groep bestond uit 35 exemplaren.

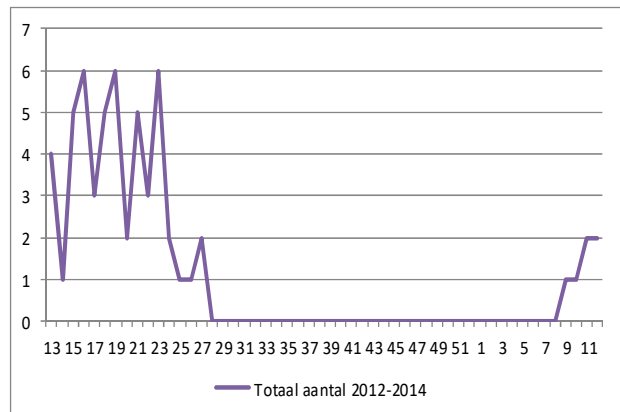
Huiszwaluw

Huiszwaluwkolonies zijn zeldzaam. Verheugend was het daarom dat in Lommel zich bij de overburen van een getelde tuin een nieuwe kolonietje zich vestigde.

Witte Kwikstaart

Kwikstaarten overwinteren relatief dicht bij huis, in zuidwest Frankrijk of Spanje. Er wordt weinig in tuinen gebroed. In twee van de 25 tuinen werden in het voorjaar regelmatig witte kwikstaarten gezien en mag aangenomen worden dat ze in de buurt broedden. In deze tuinen verdwenen de kwikstaarten weer respectievelijk eind mei en de tweede week van juni. In de tuin waar ze tot juni verbleven werden na half mei soms drie exemplaren gezien, wat erop wijst dat er jongen waren.

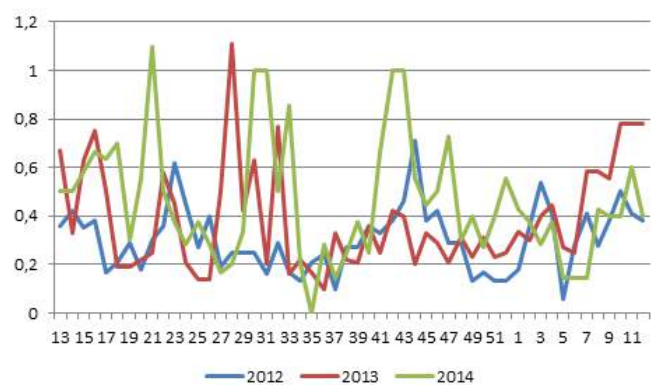
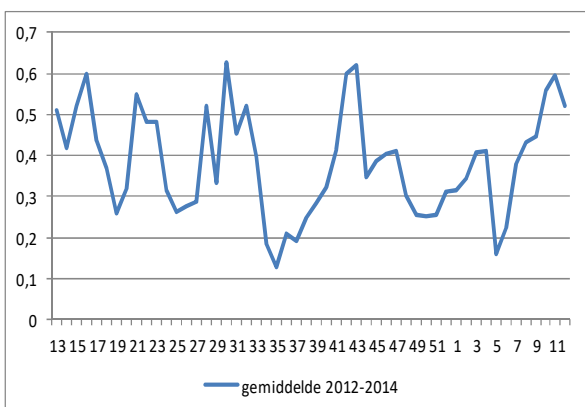

Winterkoning

De aantallen waargenomen winterkoningen heeft een grillig verloop. De eerste piek in aantallen treedt op in maart en april wanneer er veel zingende vogels aanwezig zijn. Vervolgens zijn er pieken in de tweede helft van mei en juli. Deze worden veroorzaakt door het uitvliegen van jongen van het eerste en tweede broedsel. Er worden dan regelmatig 5 winterkoningen per tuin waargenomen. De interessantste en enigszins

onverwachte piek is er half oktober. Deze zal deels te verklaren zijn door hernieuwde zang na de ruitijd. De zang is in deze tijd echter veel minder dan in het voorjaar, maar de waargenomen aantallen zijn toch gelijk aan die in het voorjaar. Nadere bestudering van het aantalsverloop van de individuele tuinen leert dat in 2012 in 8% (n=2) van de tuinen alleen in oktober en in het voorjaar een winterkoning is waargenomen en in 12% (n=3) van de tuinen zijn alleen in oktober winterkoningen waargenomen. Zou hier iets bespeurd zijn van de najaarstrek van winterkoningen?

Heggemus

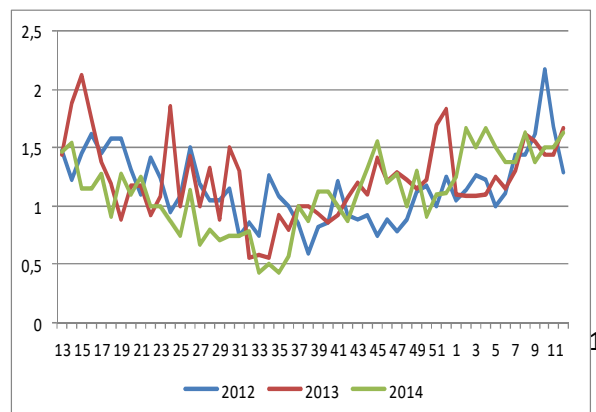
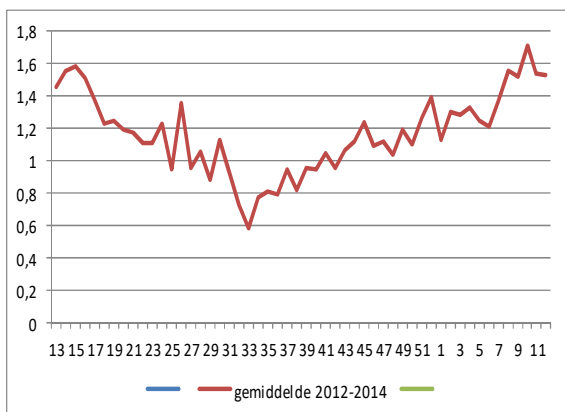
De heggemus is wanneer hij niet zingt, een onopvallende vogel, die meestal in zijn eentje op de grond rondscharrelt. Dit is te zien aan het geringe aantal vogels dat wordt waargenomen in de tweede helft van juli als het broedseizoen is afgelopen. Er wordt dan minder dan één exemplaar per tuin gemeld. Meestal zullen er in werkelijkheid 2 tot 4 exemplaren aanwezig zijn, maar omdat ze één voor één worden waargenomen,

niet tegelijkertijd, blijft het doorgegeven maximum vaak op één steken. Met hun ingewikkeld seksleven, zowel mannetjes als vrouwtjes kunnen meerdere (tijdelijke) partners hebben, zijn er vaak meerdere individuen die gebruik maken van dezelfde tuin. In de tabel hieronder komt dit duidelijk naar voren. In het voorjaar is het percentage tuinen waar 2 of meer waarnemingen gedaan worden beduidend grote dan in najaar. In beide seizoenen worden in ongeveer een kwart van de tuinen geen heggemussen waargenomen.

aantal exemplaren per tuin	0	1	2	3	4	5
week 13-19 n= 157	26%	29%	35%	6%	3%	
week 43-50 n=167	22%	43%	27%	5%	2%	0,50%

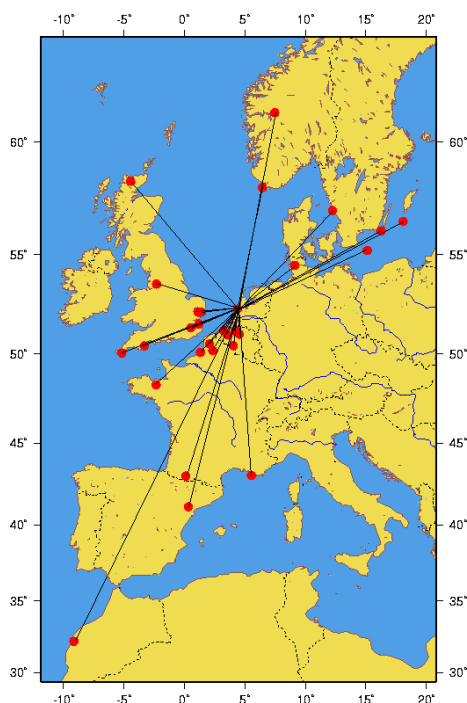
De meeste heggemussen worden waargenomen in maart en de eerste helft van april wanneer de balts(zang) het felste is. Van de najaarstrek, die rond week 41 valt, wordt in de tuinen niets opgemerkt.

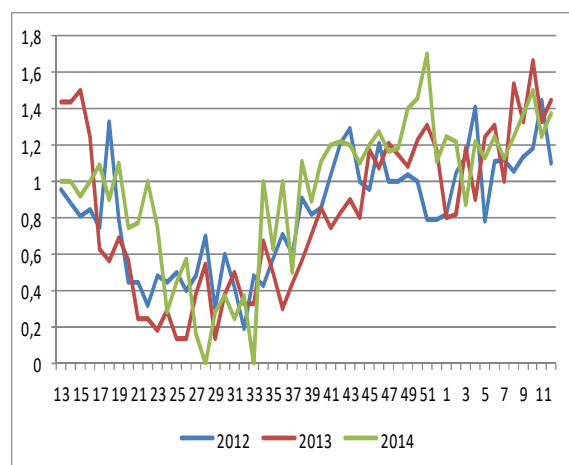
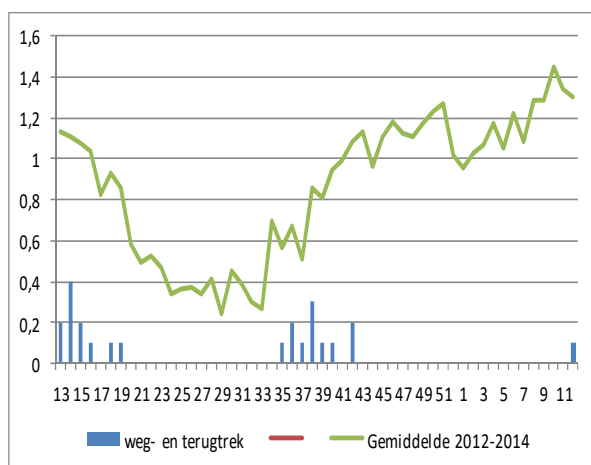
Roodborst

De roodborst is een soort die zowel standvogel als trekvogel is. De mannetjes van onze broedvogels zijn voornamelijk standvogels. Vrouwtjes en eerstejaarsvogels trekken deels weg. In hoeverre dit ook geldt voor de stadsvogels is onbekend. In de winter komen er vogels uit Scandinavië bij ons overwinteren (zie kaart bron: H.P.A. Levring & G.O.Keijl 2008 Vinkenbaan Castricum 1960-2006 een halve eeuw vogels

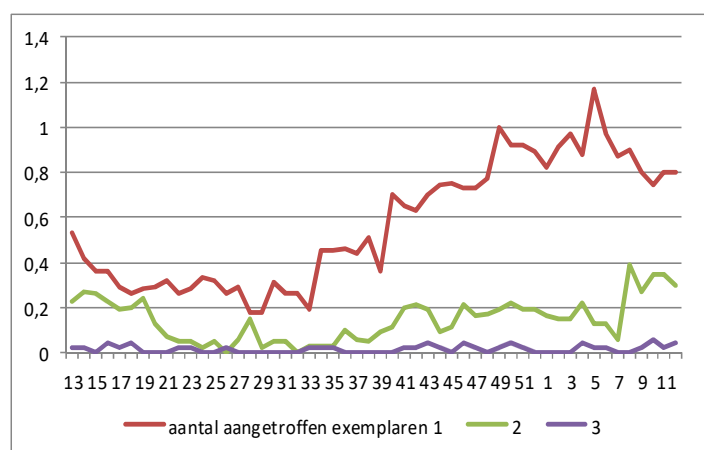
ringen. VRS Casricum). In 2012/13 is in 70% van de tuinen de roodborst als broedvogel waargenomen. Hier zullen de in de winter aangetroffen vogels dezelfde zijn als die in het voorjaar. In 10% van de tuinen zijn helemaal geen roodborsten aangetroffen. In 20% van de tuinen zijn alleen overwinterraars aangetroffen. In de grafiek met de gemiddelde waarden van de tellingen van 2012 t/m 2014 is aangegeven welke weken er roodborsten uit tuinen zijn weggetrokken en wanneer ze weer zijn teruggekeerd. In het warme voorjaar van 2013 lijken de roodborsten eerder te zijn verdwenen in het voorjaar. In het najaar kwamen ze ook later terug. De eerste week van september was dat jaar nog zomers met temperaturen tot boven 30 graden Celcius. De week erna (week 38) werden de temperatuur normaal voor de tijd van het jaar en spoedig nam het aantal roodborsten in de tuinen toe. In 2014 waren de roodborsten juist zeer

vroeg aanwezig in het najaar. Vanaf half augustus (week 34) dook de temperatuur 5 graden onder het gemiddelde en nam het aantal roodborsten in tuinen plotseling sterk toe.

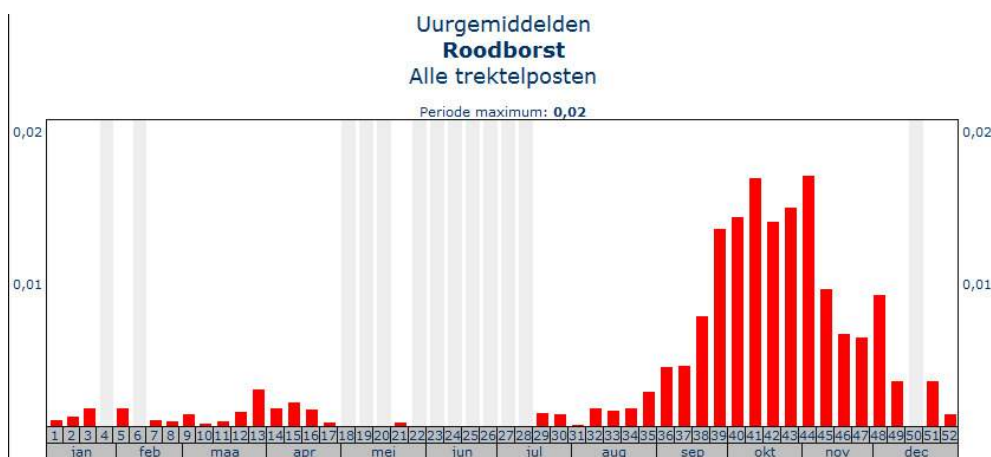
Het vermoeden bestaat dat trekkers in augustus en begin september van lokale oorsprong zijn (*Population dynamics and partial migration of the European Robin (Erithacus rubecula) in different habitats. By Frank Adriaensen and Andre Dhondt. Journal of Animal Ecology (1990), 59, 1077-1090 en Hustings F., van der Coelen J. van Noorden B., Schols r. & Voskamp P. 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht*). Dit lijkt door de tuinvogeltelling te worden bevestigd. Opvallend is dat in de meeste tuinen waar roodborstjes alleen in de winter aanwezig zijn, ze voor ca. 50% vóór de hoofdtrekperiode, die in week 38 begint, (Adriaensen, F. (1987). *The timing of robin migration in Belgium as shown by ringing recoveries. Ringing and Migration, 8, 43-55*) al gearriveerd zijn. Hierbij wordt aangenomen dat het aantal lokale vogels dat arriveert in week 38 vijftig procent bedraagt. Ook de mogelijk snelle reactie op lokale weersveranderingen, lijkt te wijzen op een herkomst uit de omgeving. Een deel van de overwinteraars van tuinen zal dus bestaan uit vogels die afkomstig zijn uit de omgeving. Als we uitgaan van de kleine steekproef van aankomstdata uit de telling, dan zou in 40-50% van de tuinen waar alleen in de winter roodborsten voorkomen, de herkomst lokaal zijn. Ook als we kijken naar de aantalstoename ten opzichte van het voorjaar, lijkt dat voor week 38 ongeveer 40-50% van de aantalstoename heeft plaatsgevonden. De lokale herkomst van overwinterende roodborsten lijkt niet onwaarschijnlijk als we bedenken dat 30% van de mannelijke roodborsten afkomstig uit de nabijgelegen naaldbossen lokaal overwintert (zie hierboven Adriaensen en Dhont). In contrast met de onderzoeken van Adriaensen is de late vertrekdatum van de roodborsten uit de tuinen. In het onderzoek stellen zij dat lokaal overwinterende roodborsten voor 10 maart terugkeren naar hun territorium.

Interessant is te kijken naar de grafiek waarin uitgesplitst is in hoeveel tuinen één, twee of drie en meer roodborsten zijn waargenomen. Te zien is dat tussen week 13 en 18 het aantal tuinen met één roodborst afneemt overeenkomstig met het wegtrekken van een aantal exemplaren. Half mei is er een sterke daling van het aantal tuinen met twee roodborsten. Dit valt samen met het zelfstandig worden van het eerste legsel. Waarom daarna, als vaak een tweede legsel wordt begonnen, minder waarnemingen van twee roodborsten per tuin worden gedaan is onduidelijk. In week 34 (ca. 20 augustus) is er een

toename van het aantal roodborsten, zoals eerder aangehaald waarschijnlijk van lokale oorsprong. Als beter wordt gekeken naar de aantalsontwikkeling in de individuele tuinen dan komt het meermaals voor dat de roodborsten in juni/juli verdwijnen en de tweede helft van augustus terugkeren. Mogelijk zoeken de roodborsten na het beëindigen van het tweede broedsel tijdelijk bossages in de buurt op om later weer terug te keren naar hun territorium, voordat de echte trekkers arriveren. Mogelijk zijn ze ook minder waarneembaar tijdens de ruiperiode.

In week 40 (ca. 1 oktober) neemt het aantal roodborsten sterk toe overeenkomstig de trekperiode van uit noorden afkomstige exemplaren. Opvallend is dat na de trektijd in oktober het totale aantal roodborsten, zoals te verwachten, gelijk blijft, maar dat het aantal tuinen met één roodborst van december tot begin februari hoger is dan in november, terwijl het aantal tuinen met twee roodborsten min of meer gelijk blijft. Het aantal tuinen met twee roodborsten neemt plots toe vanaf half februari. Dit is de tijd dat veel koppels worden gevormd.

Bron:
trektellen.nl

De totale afname van het aantal waargenomen roodborsten in het broedseizoen is groter dan alleen veroorzaakt door de wegtrekkende exemplaren. In veel tuinen worden de roodborsten in het broedseizoen sporadischer waargenomen dan in het winterseizoen. Vaak zijn er weken dat ze niet waargenomen worden. De verspreiding is kleiner doordat solitaire mannetjes en vrouwtjes samenvoegen tot paren met één territorium en zich mogelijk meer ophouden in als nestplaats geschikte plantsoenen en bosjes net buiten tuinen.

Samenvattend kan het volgende uit de telling worden opgemaakt:

- In of nabij 70% van de tuinen wordt gebroed.
- In 20 % van de tuinen zijn er alleen in de winter roodborsten aangetroffen.
- Tussen half maart en begin mei trekken er roodborsten uit de tuinen weg.
- Vanaf 20 augustus verschijnen er vogels in tuinen van lokale herkomst, soms vogels die alleen tijdelijk, na het broedseizoen, de tuin tijdelijk hebben verlaten.
- De aankomstdatum van deze lokale vogels lijkt te worden geïndiceerd door een dalende temperatuur, maar dit moet nader onderzocht worden.
- 40-50% van de overwinterende vogels lijkt van lokale herkomst.
- Rond 1 oktober nemen de aantallen toe als gevolg van de aankomst van noordelijke vogels.
- Bij een strenge vorstperiode met sneeuw neemt het aantal waargenomen roodborsten naarmate de periode langer duurt toe. Mogelijk worden de territoria minder verdedigd en is er enige verplaatsing van roodborsten vanuit voedselarmere plekken naar voedertafels.
- De tweede helft van februari vindt de vorming van de meeste paartjes plaats.

Kramsvogel en Koperwiek

Kramsvogels en koperwieken zijn slechts een enkele keer aangetroffen tijdens de telling. Kramsvogels verblijven vooral in open gebieden. Koperwieken zijn meer in bossen aan te treffen. In boomrijke tuinen en (bos)plantsoenen zijn ze soms wel aan te treffen vooral tijdens de najaarstrek.

Foto: René Weenink, kramsvogel

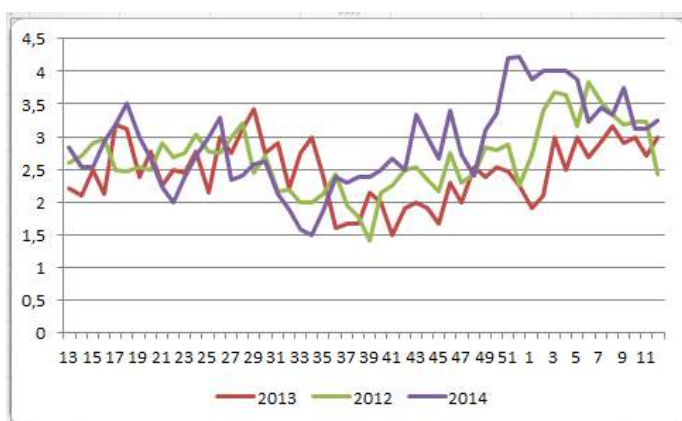
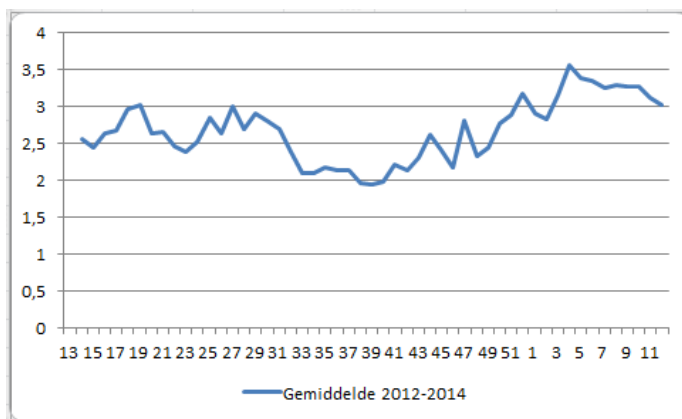
koperwiek

Merel

Merels werden in elke tuin gezien. Dit is de meest algemene tuinvogel. Het grootste aantal wordt gezien in de winter. Vooral tijdens winterse perioden werden er meer merels gezien. De koude periode van januari 2013 (groene lijn in de grafiek, jaar 2012 loopt van april 2012 tot en met maart 2013) had een sterke stijging van het aantal waargenomen merels tot gevolg.

Opvallend is dat ook de weken na de koudeperiode het aantal waarnemingen hoog bleef. Dit wijst op een daadwerkelijke toename van het aantal merels in de tuinen en niet alleen

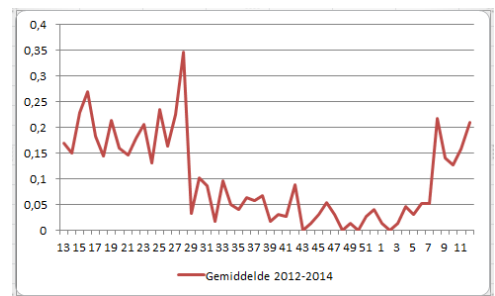
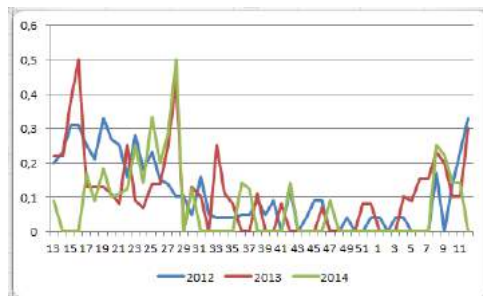
op een betere zichtbaarheid. Mogelijk blijven de merels na een vorsttijd een tijdje plakken op voedselrijke plekken. In de zachte winter van 2013-2014 was het aantal waargenomen merels niet groter dan in het voorjaar. In de winter van 2014/15 was er een toename van het aantal merels, ondanks dat de temperaturen mild waren. Het minste merels worden waargenomen in augustus en september. Dit wil niet zeggen dat er ook werkelijk minder merels aanwezig zijn. Na het broedseizoen zijn er juist het meeste merels aanwezig. Maar door de ruitijd en verminderde territorialiteit zijn ze minder makkelijk waar te nemen. Vanaf oktober nemen de waargenomen aantallen weer toe.

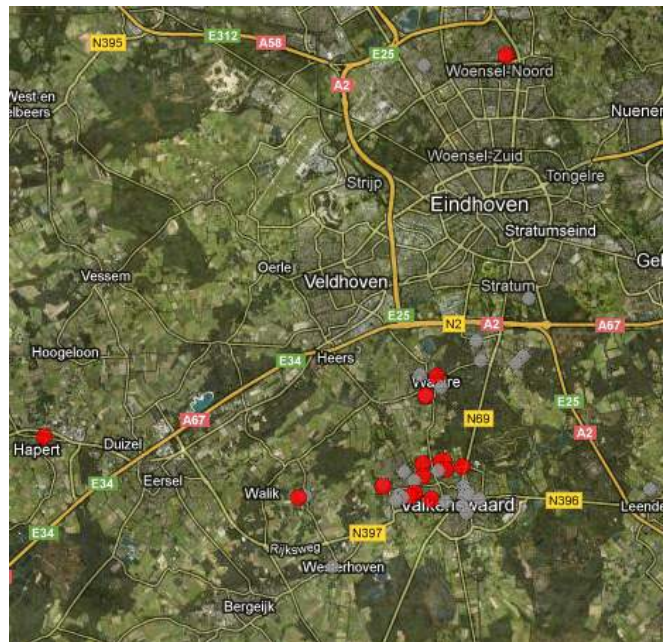
Zanglijster

De meeste zanglijsters houden in de winter verblijf in zuidwest Frankrijk en het Iberische schiereiland. Een aantal blijft in Nederland overwinteren. Mogelijk zijn er ook overwinterende vogels afkomstig uit het noorden aanwezig. Vooral in de warmere en in de winter voedselrijkere bebouwde omgeving zijn in de winter zanglijsters aan te treffen. Gedurende de winter wordt af en toe een zanglijster waargenomen tijdens de telling. Al aan het einde van de winter keren zanglijsters terug uit hun winteroorden. Vooral in de zachte winter van 2014 waren ze vroeg. Al vanaf begin februari nam het aantal waarnemingen toe. In andere jaren werden pas eind februari de eerste terugkeerders opgemerkt. In het voorjaar blijft de presentie hoog.

Date	2012	2013	2014
13	0.20	0.20	0.05
15	0.20	0.20	0.05
17	0.20	0.50	0.05
19	0.25	0.25	0.15
21	0.35	0.15	0.15
23	0.25	0.10	0.25
25	0.20	0.10	0.30
27	0.15	0.15	0.50
29	0.15	0.15	0.10
31	0.15	0.15	0.10
3	0.15	0.15	0.10
5	0.15	0.15	0.10
7	0.15	0.15	0.10
9	0.15	0.15	0.10
11	0.15	0.15	0.10

Dat wil zeggen relatief. In de toptijd wordt in ongeveer een derde van de tuinen zanglijsters waargenomen. Na soms nog een zangpiek begin juli wordt het stil en worden er nog maar weinig gezien. Ze zitten er waarschijnlijk nog wel maar houden zich voornamelijk schuil onder de begroeiing. De najaarstrek eind september, begin oktober wordt weinig opgemerkt en veroorzaakt maar een miniem piekje in de aantallen. Ook pleisterend tijdens de trektijd houden zanglijsters zich voornamelijk schuil.

Verspreiding zanglijster 26 maart-23 april 2012

Grote Lijster

De grote lijster kondigt elk jaar met zijn zang op een mooie dag in de winter het naderende voorjaar aan. De grote lijster is een soort van kleinschalige landschappen waar bos en bomenrijen worden afgewisseld door weilanden of heide. Is hierdoor vrijwel verdwenen uit het agrarische gebied.

De grote lijster is op twee plaatsen aangetroffen aan de rand van

Valkenswaard en Aalst

IJsvogel

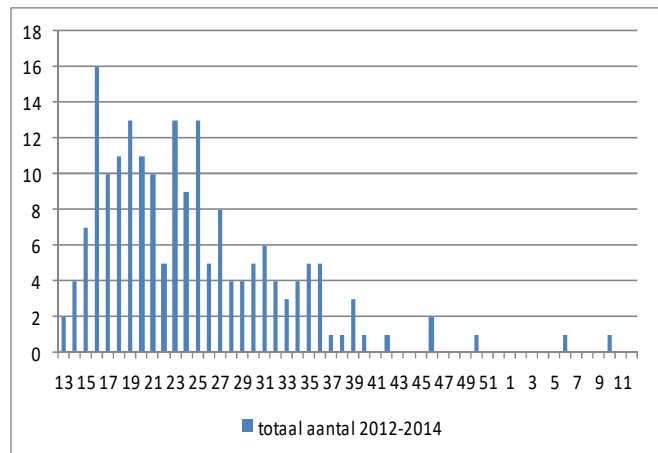
De IJsvogel is waargenomen langs de Dommel in Dommelen. Vooral aan het eind van de zomer en het vroege najaar worden er soms ijsvogels bij vijvers in tuinen waargenomen. Dit zijn zwervende jonge vogels op zoek naar een territorium. In de telperiode die na een aantal strengere winters viel was de ijsvogelstand laag en zijn er weinig ijsvogels gezien.

Let op de foto, het vrouwtje is te onderscheiden door de gekleurde onderste snavelhelft.

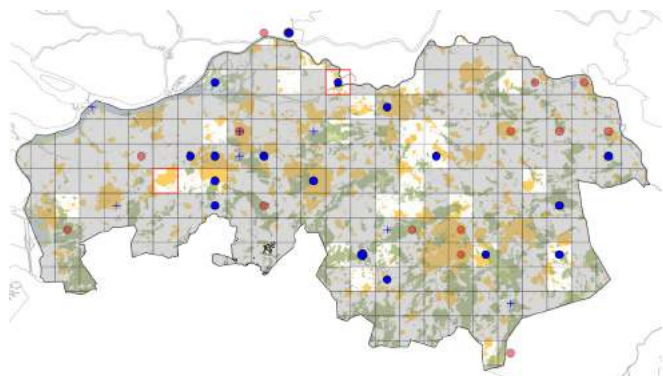

Zwartkop

De eerste zwartkoppen arriveren eind maart, maar het gros keert de eerste drie weken van april terug. De zangpiek voor het eerste broedsel duurt tot half mei. De eerste drie weken van juni is er een kleinere zangpiek voor het tweede broedsel. Tot begin september worden er nog regelmatig zwartkoppen gemeld. Septemberwaarnemingen zijn veel schaarser. De trektijd in deze periode zorgt niet voor hogere aantallen. De waarneming in week 42 en mogelijk week 46 vallen nog onder de periode dat zomervogels hier kunnen verblijven, of betreffen late doortrekkers. De waarnemingen in december en februari zijn overwinteraars. Bij intensief tellen blijkt de zwartkop in de winter iets minder zeldzaam zoals blijkt uit een vergelijking met de tellingen voor de Nederlandse vogelatlas.

Voorlopige gegevens vogelatlas 2012-2015
(bron www.Sovon.nl/vogelatlas) 2012/2015
blauwe stippen, 1978/1983 rode stippen.

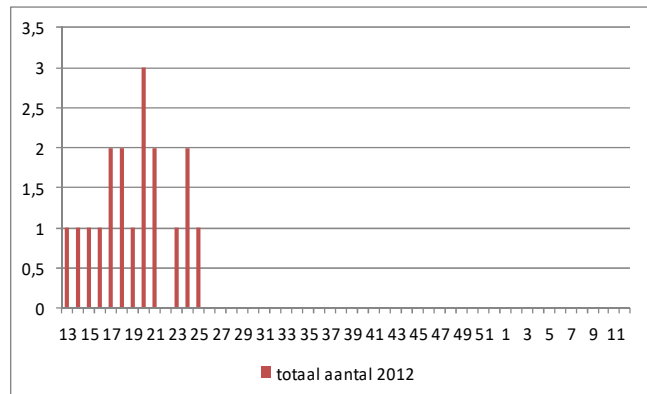
Fitis

De fitis arriveert in het voorjaar iets later dan zijn neefje de tjiftjaf, waarvan hij te onderscheiden is door de lichte poten. Veel minder dan de tjiftjaf is de fitis aangepast aan het stadsleven. Het is een soort van boomopslag en struweel op vooral arme zandgronden. Dit biotoop is weinig te vinden in stadslandschappen. De waarnemingen zijn vooral

afkomstig van de randen van dorpen.

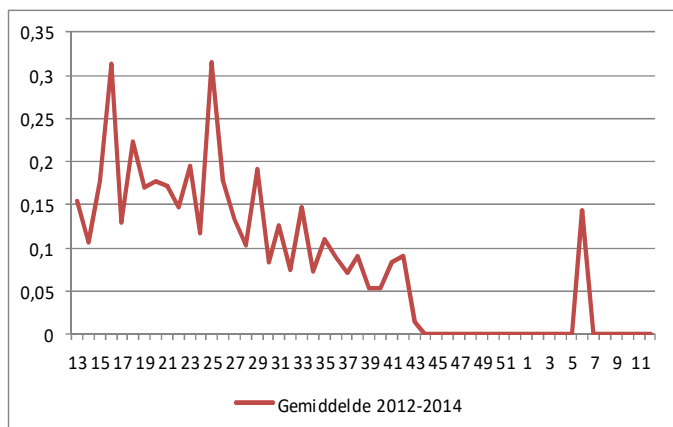
Een leuke waarneming was een vogel die eind augustus een ochtend aanwezig was in een paar grote coniferen als tussenstop tijdens zijn reis naar het zuiden.

Tjiftjaf

Foto: René van Gompel

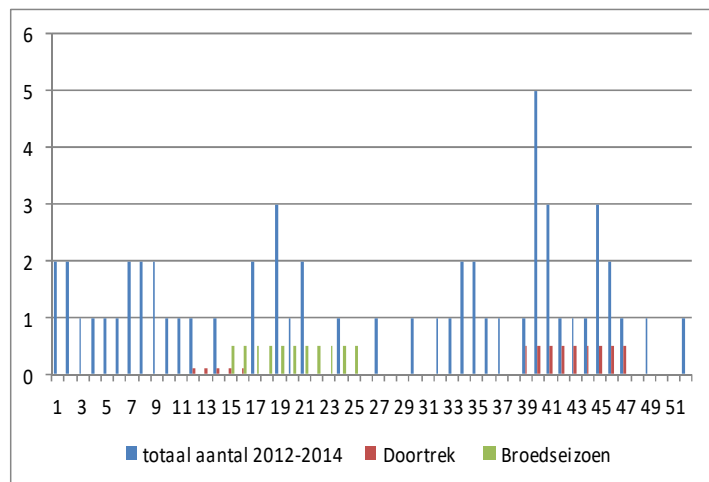
De tjiftjaf is een bosvogel die ook wel genoeg neemt met boomgroepen. De aanwezigheid van bomen is een voorwaarde voor zijn aanwezigheid. De soort is in 47% van de tuinen aangetroffen. Bij het begin van de telling in 2012 waren de eerste vogels al teruggekeerd uit hun overwinteringsgebieden. Dit was een bijzonder vroeg voorjaar. Er werd maar één broedpaar per tuin aangetroffen. Tjiftjaffen broeden op of net boven de grond in struikgewas of kruiden. Ze maken een overdekt nest. Op 7 mei werd het hiernaast afgebeelde nest gevonden met vier jongen.

Het aantal waargenomen tjiftjaffen neemt in de loop van de zomer langzaam af. Van de oplevende zang tijdens de trektijd in september wordt niets gemerkt. Trekkers laten de tuinen mogelijk links liggen. In oktober verdwijnen de laatste vogels naar de overwinteringsgebieden. Half oktober worden de laatste tjiftjaffen waargenomen.

Er is één winterwaarneming in februari.

Goudhaantje

Het goudhaantje is in onze tuinen een zeldzame soort. Tijdens de gehele telperiode zijn maar 57 exemplaren waargenomen. De Nederlandse goudhaantjes zijn standvogels, terwijl Scandinavische goudhaantjes in de winter wegtrekken en bij ons overwinteren. Deze noordelijke vogels arriveren tussen eind september en de derde week van november. Tijdens de telling werden in deze periode de meeste goudhaantjes waargenomen. Deze uit het noorden afkomstige goudhaantjes blijven niet in de tuinen hangen, ze sluiten zich aan bij groepjes broedvogels in de naaldbossen. In tuinen worden steeds één of twee goudhaantjes aangetroffen. Dit zijn eenlingen op zoek naar een partner en territorium, of paartjes die rond hun broedterritorium rondhangen. Ze kunnen in deze tijd een redelijk groot gebied bestrijken, van de ene tuin met coniferen hoppend naar een grote spar en dan weer naar een dennenbosje. In de broedtijd worden maar enkele goudhaantjes opgemerkt.

Grauwe Vliegenvanger

De grauwe vliegenvanger komt voor op plekken met oude bomen. In één tuin werden een aantal weken in juli grauwe vliegenvangers gezien. Eind juli werden ook jongen gezien. De grauwe vliegenvanger is een soort die laat arriveert uit Afrika en zodoende ook tot laat in het seizoen broedt.

Bonte Vliegenvanger

De bonte vliegenvanger kent twee vormen. De zwart-witte fase en de bruine fase (zie foto). Deze komen alle twee voor in Nederland, waarbij de bruine fase het meest algemeen is.

Enkele decennia geleden was de bonte vliegenvanger nog zeer zeldzaam in Nederland. Maar deze heeft zijn leefgebied vanuit centraal Europa westwaarts uitgebreid. In Brabant is deze

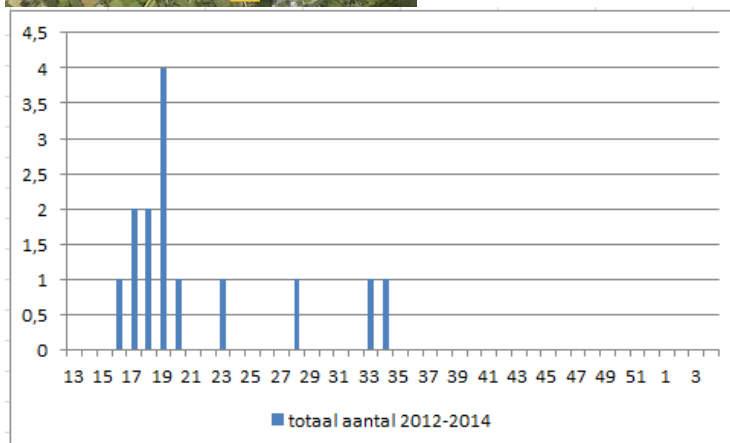

soort nog steeds minder algemeen dan in het noord-oosten van het land, maar de aantallen nemen langzaam toe.

De bonte vliegenvanger broedt graag in nestkasten. Ze broeden dan ook regelmatig op lommerrijke plaatsen in dorpen. Een probleem vormt hierbij de concurrentie met koolmezen, waarbij hevig gevochten wordt en menige bonte vliegenvanger legt hierbij het loodje. Om dit te voorkomen kan men de kast pas eind april ophangen wanneer de vliegenvangers uit Afrika terugkeren. De mezen zitten dan al te broeden en hebben geen interesse meer voor de nestkast.

De bonte vliegenvangers arriveren vanaf half april. Na aankomst zingen ze een aantal weken fel, wat tot uiting komt

in meerdere waarnemingen. Nadat ze gepaard zijn stopt het zingen spoedig en worden nog maar sporadisch exemplaren waargenomen.

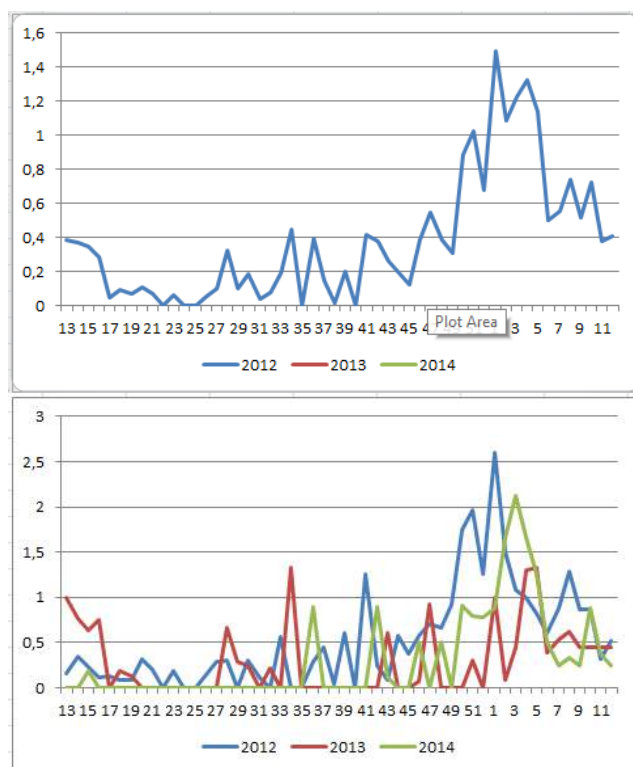
Staartmees

In het broedseizoen zijn staartmezen vrijwel afwezig tijdens de tuinvogeltelling. Staartmezen broeden alleen in gebieden met voldoende bomen en struiken. Ze hebben een relatief groot territorium en zijn zodoende vooral te vinden aan de randen van de bebouwde kom waar deze grenzen aan bos. Vanaf juli, wanneer zich na het broedseizoen familiegroepen formeren, worden er weer iets meer staartmezen waargenomen. De meeste staartmezen worden waargenomen in december en januari. Blijkbaar is dit een voedselarme periode en gaan de rondtrekkende groepen staartmezen op zoek naar nieuwe voedselbronnen. In deze tijd worden ook de grootste groepen gezien. De grootste groepen bestonden uit 22, 14, tweemaal 11 en tweemaal 10 exemplaren.

In februari beginnen de groepen alweer uit elkaar te vallen als het vroege broedseizoen van staartmezen nadert.

Foto: Marek Szczepanek

Kuifmees

Het aantalsverloop van de kuifmees is aan de hand van de grafiek moeilijk te verklaren. Als gekeken wordt naar de waarnemingen in de verschillende tuinen, wordt iets meer duidelijk over hun gedrag.

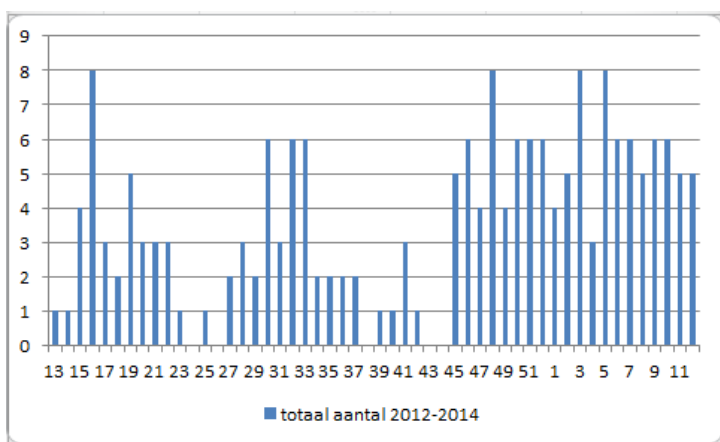
In één tuin verdwijnen de kuifmezen in maart nadat ze in de winter steeds aanwezig waren. Eenmaal verdwijnen ze begin maart en de andere keer de derde week van maart.

Waarschijnlijk worden ze niet meer gezien omdat ze een eindje van de tuin af broeden en tijdens het grootbrengen van de jongen hun actieradius kleiner is. In 2012 broeden ze blijkbaar dichterbij en blijven ze aanwezig tot de derde week van mei om dan alsnog, met hun jongen, te verdwijnen. Ruim een maand later, de tweede week

van juli, keren ze weer naar hun territorium terug. Opvallend is dat ze na de terugkeer eerst met 4-5 exemplaren zijn en dat er later nog maar één exemplaar wordt waargenomen. Pas vanaf januari zijn er weer twee kuifmezen aanwezig. Dit was ook het geval in 2014. Nadat er in de zomer af en toe een kuifmees werd waargenomen werden vanaf september wekelijks waarnemingen gedaan van één exemplaar. Pas in januari werd een tweede exemplaar waargenomen. Dit patroon was ook in 2013 waarneembaar. Verdwenen na half maart, vanaf half mei weer af en toe één exemplaar en eind december een tweede exemplaar aanwezig.

foto: Martha de Jong-Lantink

Bij sommige andere tuinen waar in het broedseizoen geen waarnemingen zijn gedaan worden soms, gedurende een korte periode kuifmezen waargenomen. De vroegste periode is een tuin waar vanaf de tweede week van augustus tot de tweede week van september een exemplaar aanwezig was. Bij andere tuinen lag deze periode later. De eerste drie weken van november, half november-december en derde week november-half december. Bij de tweede tuin werd ook al eind augustus een exemplaar waargenomen. In weer een andere tuin werd begin september en begin maart een waarneming gedaan. In een tuin waar heel het jaar geen waarnemingen werden gedaan werd begin maart een koppel aangetroffen.

Wat voor patroon kunnen we hier nu uit op maken? Als kuifmezen gaan broeden wordt hun actieradius kleiner. Als hun nest zich een eind buiten de tuin bevindt worden er geen waarnemingen meer gedaan. Als het nest zich in de buurt van de tuin bevindt blijven ze totdat de jongen zijn uitgevlogen. Hierna verdwijnen ze een aantal weken. In het najaar keert er in eerste instantie maar één kuifmees terug. Pas vanaf eind december of begin januari raakt de kuifmees weer gekoppeld. Dit lijkt er op te duiden dat het om een zeer marginaal biotoop gaat. Normaal gesproken verlaten de jongen hun ouders om zich aan te sluiten bij een adult paartje. Er worden zo groepjes van meestal een stuk of vier gevormd. Opvallend is dat in de onderzochte tuinen zelfs het paartje niet bij elkaar blijft.

De exemplaren die eenmalig worden waargenomen in augustus en september zijn waarschijnlijk eerstejaars vogels op zoek naar een paartje adulten om zich bij hen aan te sluiten. De eenlingen die in november en december enkele weken op één plaats verblijven zouden exemplaren kunnen zijn die proberen een nieuw territorium te vestigen. In bosgebieden zijn er vrijwel geen gebieden die niet al door een groepje kuifmezen bezet zijn. In de bebouwde kom zijn er wel grote gebieden zonder kuifmezen. Jonge vogels kunnen zo proberen een eigen territorium te verwerven. Dat ze na een aantal weken weer verdwijnen geeft aan dat het gebied niet geschikt is. Begin maart worden er ook enkele kuifmezen eenmalig waargenomen. Doordat de paartjes adulte kuifmezen de eerstejaarsvogels die zich bij hen aangesloten hebben weggagen aan het begin van het broedseizoen zijn er begin maart zwervende kuifmezen aanwezig op zoek naar een territorium.

Matkop

De matkop is een bosvogel met een voorkeur voor veel zacht dood hout. In tuinen komt de soort vrijwel niet voor. In 2012 was er een paartje aanwezig in de Koningsvaren in Valkenswaard. In twee verschillende tuinen gelegen in dit gebied werden waarnemingen gedaan. Matkoppen hebben een groter territorium dan andere mezen.

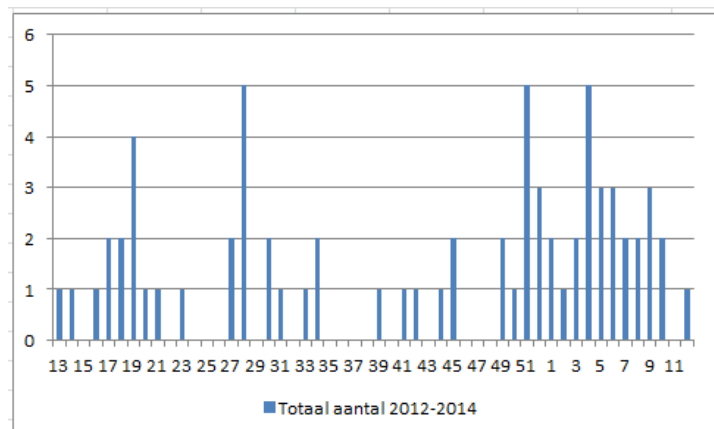

Foto: Sergey Yeliseef

Zwarte mees

De zwarte mees is een typische naaldboudbewoner met voorkeur voor kortnaaldige soorten. Deze soort is zeldzaam in tuinen, beperkt tot tuinen in de nabijheid van naaldbos.

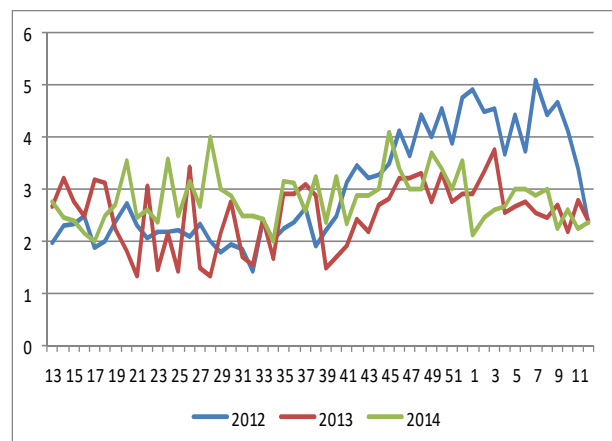
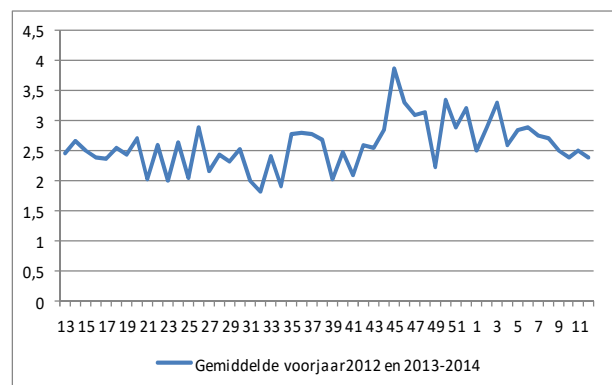
De Nederlandse zwarte mezen zijn standvogels. In noordelijk en oostelijk van Nederland gelegen gebieden trekt wel een deel van de populatie weg. In sommige jaren, als er voedseltekort is, trekt een groot deel van de populatie weg. Dit was het geval in 2012. Bij de telling is hier niets van gemerkt. De enige waarneming van zwarte mezen op enige afstand van bos is in de Kardinaal de Jongstraat in Valkenswaard. De eerste helft van juli zijn hier een tijdje twee zwarte mezen aanwezig geweest. Mogelijk afkomstig van de oude begraafplaats en betreft het dispersie van jongen.

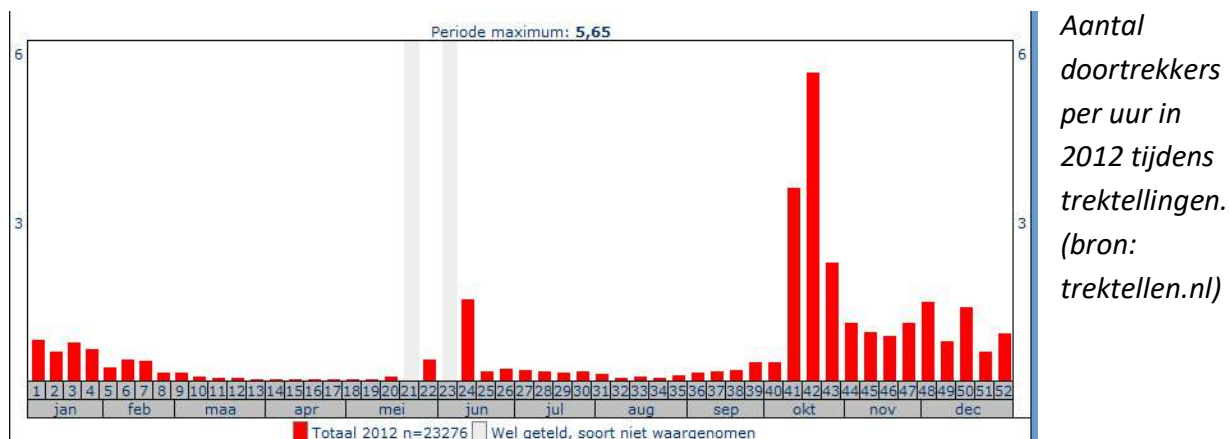

De meeste zwarte mezen worden waargenomen van december tot en met mei. In 2012 zijn in een derde van de tuinen waarnemingen van zwarte mezen gedaan. Gemiddeld werden per tuin 4,1 exemplaren per jaar gemeld.

Koolmees

De koolmees is in iedere tuin aangetroffen. De meeste tuinen zijn zeer geschikt als leefgebied voor koolmezen. Bomen en struiken afgewisseld met lage vegetatie bieden een zeer geschikte voedselsituatie, er zijn meestal nestkasten aanwezig en in de winter wordt bijgevoerd. In de meeste tuinen of de omgeving ervan zijn één of soms twee broedparen aanwezig, wat in het voorjaar resulteert in gemiddeld iets meer dan twee aanwezige koolmezen per tuin. Het uitvliegen van de jongen is in de aantallen niet terug te vinden. Wanneer we op tuinniveau kijken is er in sommige tuinen direct na het uitvliegen van de jongen wel een aantalstoename waar te nemen, maar meestal beperkt tot de week van uitvliegen. Tot en met begin mei is het maximaal aantal waargenomen koolmezen vier. Vanaf begin mei tot half juni worden er regelmatig aantallen tussen 8 en 12 gemeld. Vanaf half juni nemen de waargenomen aantallen af. Het broedseizoen is dan geëindigd. Er wordt minder gezongen en de vogels beginnen met de rui. Ze kunnen dan minder goed vliegen en houden zich meer op in de dekking van struiken en bomen. Vanaf eind augustus als de rui voorbij is neemt het aantal waarnemingen weer toe. De eerstejaarsvogels proberen nu een territorium te bezetten. Dit geeft meer activiteit, waardoor de vogels makkelijker zijn waar te nemen. De maximum aantallen blijven nu meestal beperkt tot zes waargenomen vogels per tuin. Het aantal in de winters van 2013 en 2014 ligt ongeveer een kwart hoger dan in het voorjaar.

In 2012 doet zich een bijzonder fenomeen voor. Er is massale trek van koolmezen afkomstig uit het oosten. Uit ringterugmeldingen blijkt dat sommige vogels uit Rusland afkomstig zijn. De aankomst van deze vogels is duidelijk waargenomen tijdens de telling. Vanaf de tweede week van oktober (week 41) schiet het aantal de hoogte in, zowel tijdens de tuinvogeltelling als tijdens tellingen van overtrekkende vogels. Er worden geen grote aantallen per tuin waargenomen (max. 14,) maar in elke tuin worden twee tot zes vogels waargenomen. Deze vogels blijven de gehele winter aanwezig blijkens de blijvend hoge aantallen gedurende de gehele winter. Dit is interessant omdat vaak twijfels bestaan over de overleving van invasievogels. Het aantal koolmezen in de winter volgend op de invasie lag 40% hoger dan in 2012 en 2013 (resp. 4,27-3,09-2,99 koolmezen per week per tuin). Dit geeft aan welke enorme aantallen koolmezen hier hebben overwinterd. Dit is niet onwaarschijnlijk als we zien dat er bij het trektellen meer dan 23.000 exemplaren zijn geteld. In werkelijkheid is een veelvoud hiervan door Nederland getrokken, waarvan blijkbaar velen zijn blijven hangen.

Vaak wordt getwijfeld of deze invasie vogels weer terugtrekken. Volgens de tuintelling is dit wel degelijk het geval. Vanaf begin maart neemt het aantal langzaam af, maar vooral de derde week van maart vindt de terugtrek plaats. Deze afname is in de andere jaren niet waargenomen. Bovendien waren op het moment van afname de nestelactiviteiten van de Nederlandse koolmezen in het recordvroeg jaar 2012 al begonnen. In 2013/14 zien we in februari/begin maart een afname van het aantal koolmezen, ruim voor het begin van de nestelactiviteiten. Half maart lijkt ook een goede datum voor de oosterlingen om te vertrekken. Als ze ongeveer anderhalve maand een kilometer of 40 per dag trokken waren ze mooi op tijd in Petersburg om in mei nog een ei te leggen. De gemiddelde eerste eileg datum in zuidwest Finland is ca. 10 mei. (Markku Orell & Mikko Ojanen. *Breeding succes and population dynamics in a northern great tit Parus Major population. Ann. Zool. Fennici* 20: 77-98. 1983.)

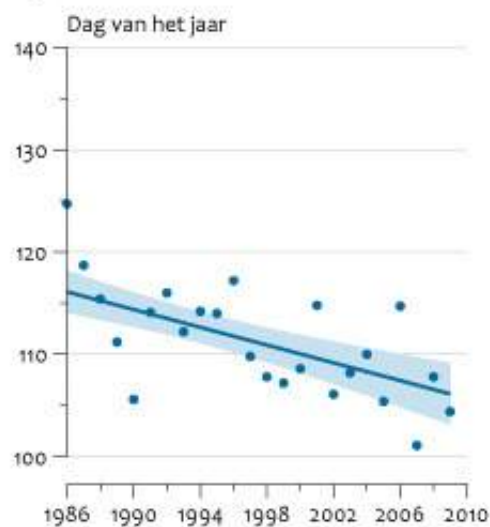
Pimpelmees

De pimpelmees is meer een bosbewoner dan de koolmees. De aanwezigheid van bomen is noodzakelijk. Toch is de pimpelmees in de meeste tuinen aanwezig. In 15% van de tuinen is de soort niet aangetroffen in het broedseizoen. Waar de soort wel aanwezig is, is meestal één broedpaar per tuin aanwezig. Evenals bij de koolmees is het begin van het broedseizoen voor de pimpelmees, dankzij de zeer zachte temperaturen in maart 2012, nog nooit zo vroeg geweest.

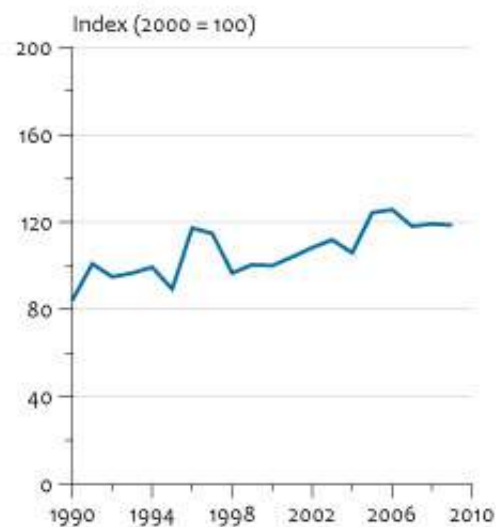
Pimpelmees

Eilegdatum

- Eilegdatum
- Trend
- Onzekerheid trend

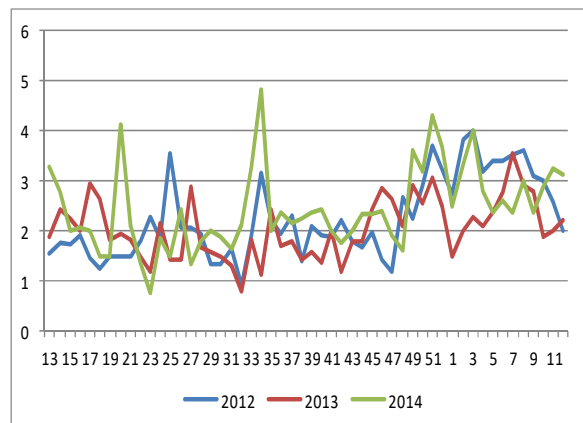
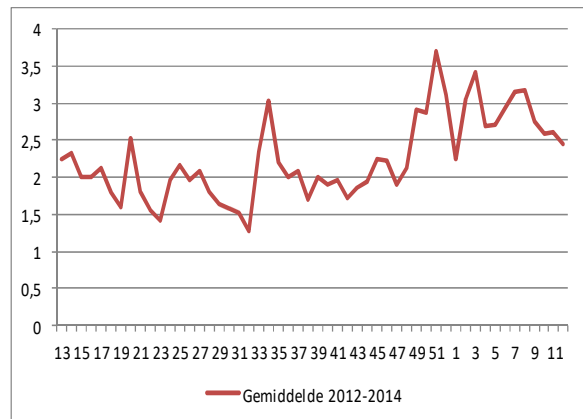
Aantal broedparen

Bron: NEM (SOVON, CBS).

CBS/jan11/t115
www.compendiumvoordeleefomgeving.nl

Half mei is er een piek in aantal door waarnemingen van pas uitgevlogen jongen. Na het uitvliegen van de jongen daalt het aantal waarnemingen snel doordat de pimpelmezen uit een deel van de tuinen weggaan. In de zomer zijn in 40% van de tuinen de pimpelmezen een aantal weken afwezig. De pimpelmezen gaan naar een boomrijkere omgeving -voor voedsel en veiligheid- om de jongen nog een tweetal weken te voeren en daarna om de ruitijd door te komen. Deels sluiten ze zich aan bij groepen die voedselrijke omstandigheden uitbuiten. De tweede helft van juni, begin juli en in augustus worden in enkele tuinen groepen pimpelmezen aangetroffen. Er zijn groepen van 10-20 vogels aangetroffen met half juni een groep van 50 foeragerend in een paardenkastanje. Ze foerageren hier waarschijnlijk op de paardekastanjemineermot die sinds 1999 in Nederland is verschenen na een opmars vanuit Macedonië. Tussen 20 juli en 15 augustus keren de meeste pimpelmezen weer terug naar hun broedterritorium maar in sommige tuinen verschijnen pas in september weer pimpelmezen.

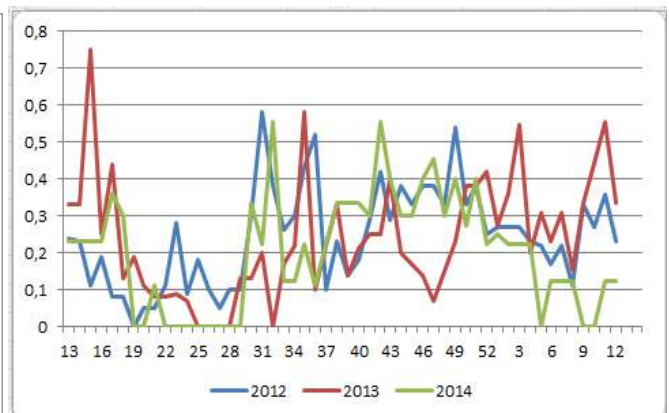
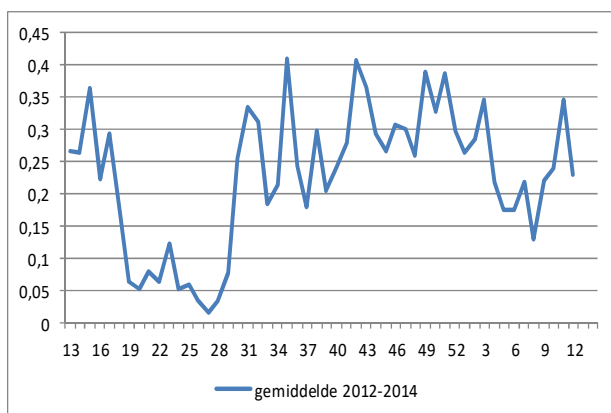

In 2012 was er een invasie van pimpelmezen afkomstig uit het oosten. In de aantallen van de telling is hier niets van te merken. Mogelijk komt dat doordat de doortrekkende pimpelmezen, die zoals eerder aangehaald meer bosvogels zijn, niet in de tuinen neerstrijken, maar de bosgebieden opzoeken.

Het aantal pimpelmezen neemt in december meer dan 50% toe, waarschijnlijk als gevolg van het opzoeken van voedertafels door rondzwervende (jonge) vogels. In maart neemt het aantal weer af als de broedterritoria worden opgezocht.

Boomklever

De boomklever is een standvogel. Als we naar het aantalsverloop kijken zien we dat vanaf half april de presentie het laagst is. Dit is de tijd dat de boomklevers bezig zijn met het voederen van de jongen gevolgd door de rui. Eind juli neemt het aantal weer fors toe. De rest van het jaar is het aantal vrijwel stabiel, zij het met pieken en dalen, die vooral het gevolg zijn van toeval. Vanaf januari is er wel een daling in het aantal te zien. Boomklevers beginnen al vroeg in het jaar met hun territorium te verdedigen. Hierdoor zullen ze minder voedsel zoeken in tuinen die buiten hun broedterritorium zijn gelegen. Ook in de januari maand van 2012, met strenge winterse omstandigheden, nam het aantal af. Boomklevers blijken het bezetten van een territorium niet uit te stellen bij winters weer.

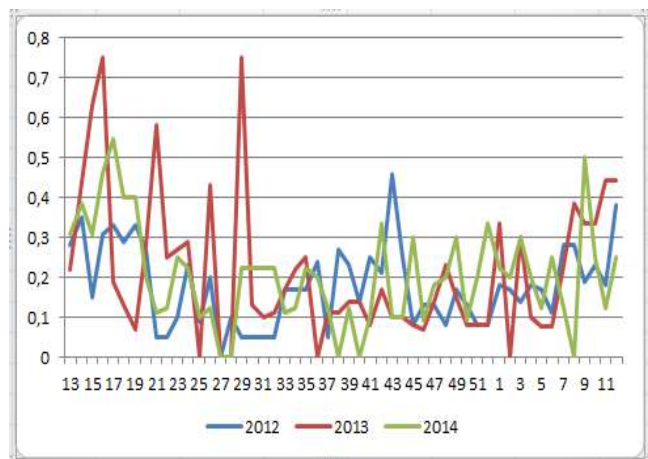
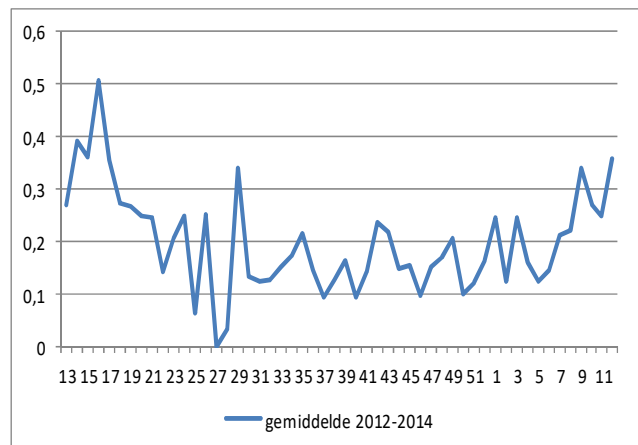
Boomkruiper

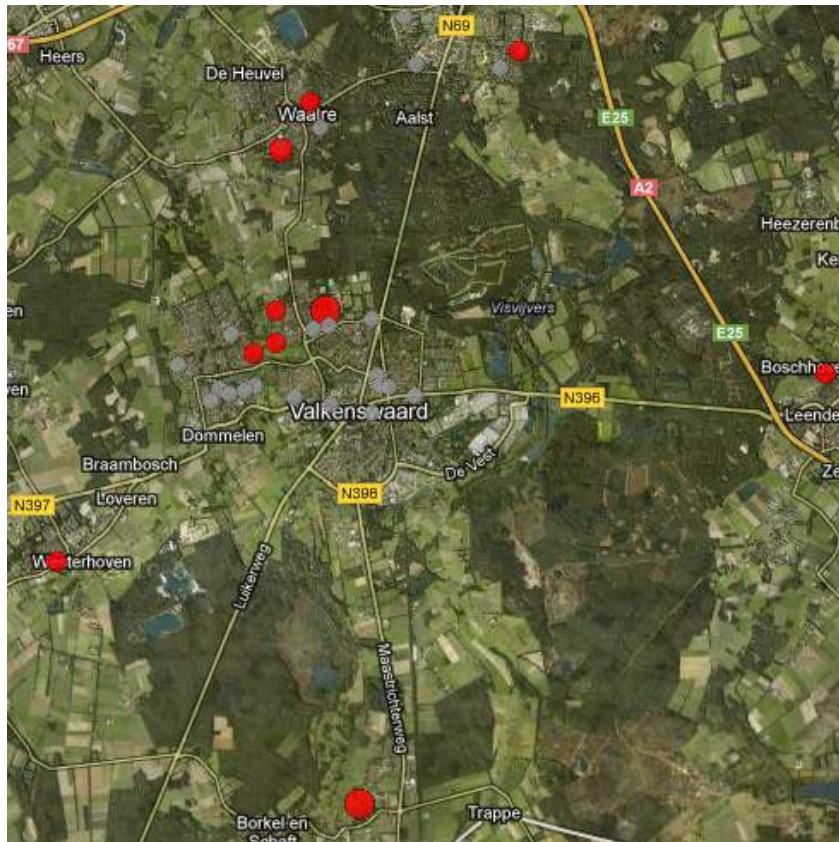
Zoals zijn naam al zegt is de boomkruiper afhankelijk van bomen. Bomen met voldoende stamomvang en een ruwe schors, waar de boomkruiper met zijn fijne kromme snaveltje insecten uit kan peuten. Als insecteneter laat hij zich meestal niet verleiden door voedertafels, maar incidenteel wordt hij ook wel eens op een vetbol gezien.

Normaal gesproken broedt de boomkruiper achter lohangende schors of in een boomspleet. In dorpen en steden broedt hij vaak in een spouwmuur waar hij zich toegang tot verschaft door onder de kantpannen bij de gevel te kruipen. Deze soort is een echte standvogel waardoor de voorjaarsverspreiding en winterspreiding overeenkomt. Het seizoensverloop van het aantal waarnemingen is dan ook vrij vlak, ook al zijn er veel pieken en dalen te zien bepaald door toeval van de waarnemingen. Vanaf begin maart neemt het aantal waarnemingen toe mogelijk als gevolg van de toenemende zangactiviteit. Het aantal neemt toe tot half april om dan weer snel af te nemen. Opvallend is de eerste week van juli waar in geen van de drie jaren een boomkruiper is waargenomen.

In 2015 kwamen er meldingen van boomkruipers uit tuinen waar eerder nooit boomkruipers werden aangetroffen. Door twee zachte winters is het aantal boomkruipers flink toegenomen en worden ook minder geschikte gebieden bevolkt.

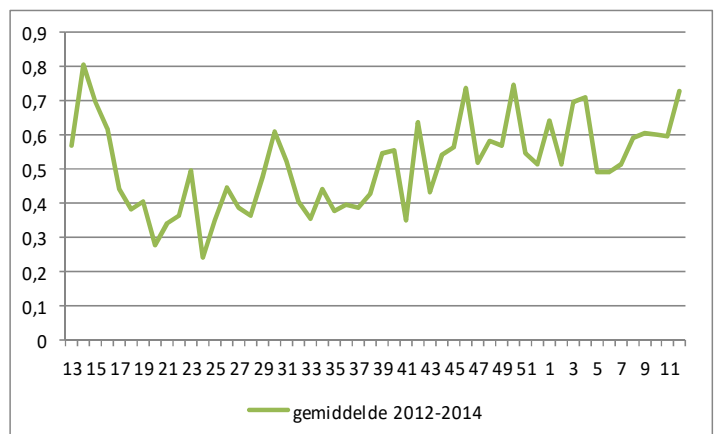
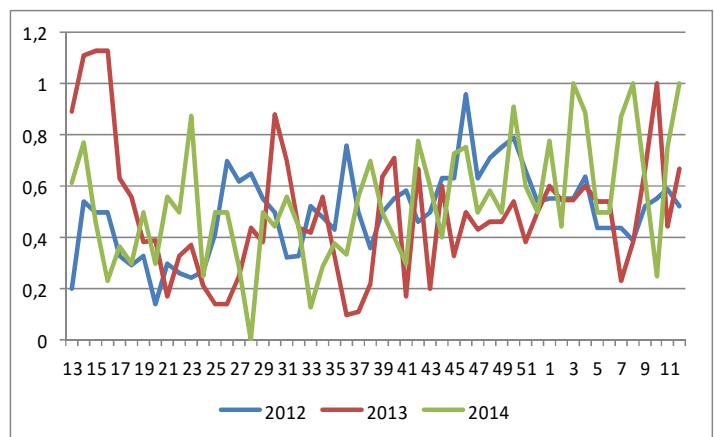

De verspreiding van de boomkruiper in het voorjaar 2012 is weergegeven op de kaart hiernaast. De boomkruiper komt vooral aan de randen van de bebouwde kom voor waar meer oude bomen aanwezig zijn.

Vlaamse Gaai

De vlaamse gaai is geen typische stadsvogel. Hij wordt niet voor niets de 'boswachter' genoemd vanwege zijn alertheid bezoekers van bosgebieden op te merken. Maar als echte opportunist waagt hij zich toch wel in de bebouwde kom, mits er genoeg grotere plantsoenen met bomen aanwezig zijn. Buiten het broedseizoen wordt de vlaamse gaai in 85 % van de tuinen waargenomen. Maar in de broedtijd wordt nog maar een kwart (27 %) van de tuinen regelmatig bezocht. Het aantal waarnemingen is het laagste van half april tot en met juni. De Vlaamse gaaien gedragen zich dan heimelijk om de nestplaats niet te verraden. Anderzijds blijven ze in de broedtijd meer in de buurt van het nest. Buiten het broedseizoen zwerven ze verder van de nestplaatsen rond. Toch zijn er weinig tuinen waar uitsluitend in de winter Vlaamse gaaien worden waargenomen. Ook in de strenge januari maand van 2013 was er geen sprake van een toename van het aantal waargenomen vlaamse gaaien. Ook de sterke doortrek in september 2012 werd niet opgemerkt in de tuinen. Voor trekkers is bebouwde omgeving blijkbaar een onaantrekkelijke omgeving.

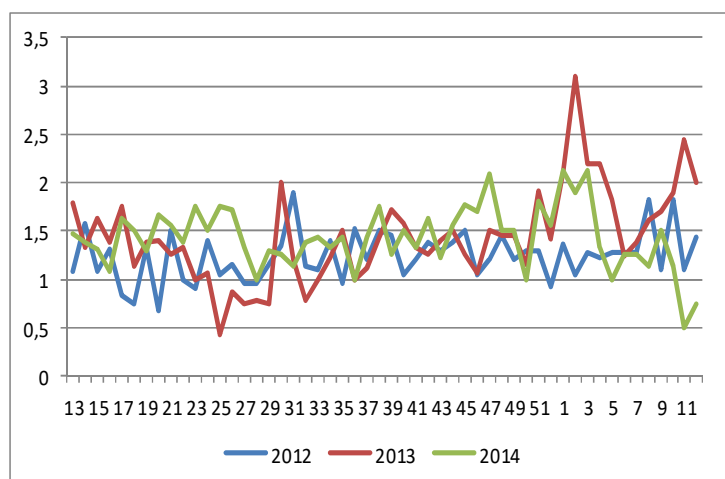
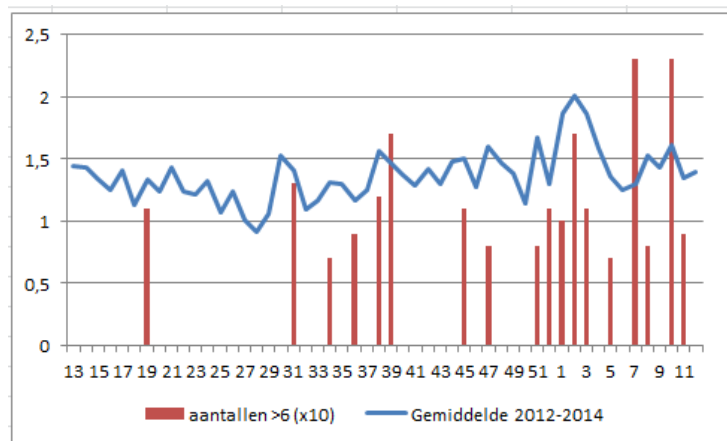

Verspreiding van de vlaamse gaai 23 april-20 mei en 8 oktober-6 november 2012

Ekster

Heel het jaar worden er ongeveer evenveel eksters waargenomen. Ook tussen de verschillende teljaren zijn er weinig verschillen. Enkele pieken worden vooral veroorzaakt door grotere groepen. De groepen van zeven exemplaren of groter zijn aangegeven in de grafiek door de rode staafdiagram. De groepen worden vrijwel uitsluitend buiten het broedseizoen aangetroffen. Wel lijken ze een functie te hebben bij de paarvorming. Vooral juist voor het broedseizoen van januari tot maart zijn de meeste groepen waargenomen. Bij een onderzoek in Canada werd vastgesteld dat de meeste paren zich vormden in het vroege voorjaar (De ekster in zwart en wit Jenny de Laet 1998 Vubbpress Brussel). Deze groepen, vaak tezamen komend op gezamenlijke slaappleatsen, bestaan uit zowel gepaarde als ongepaarde (jonge) vogels als wel territoriumhouders en vogels zonder territorium.

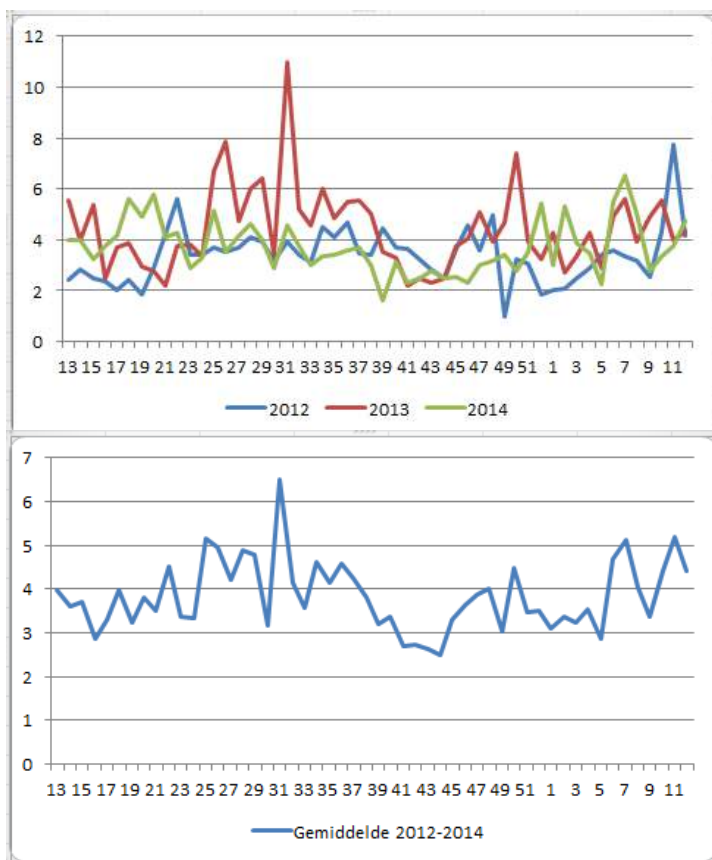
Kauw

Nederlandse kauwen zijn standvogels en heel het jaar door opvallend aanwezig. De waargenomen aantallen zijn hierdoor het gehele jaar vrijwel gelijk. Doordat ze in groepen leven zijn er wel wat pieken en dalen, veroorzaakt door het al dan niet aanwezig zijn van grotere groepen. De enige periode van het jaar dat er duidelijk minder kauwen aanwezig zijn is eind september en oktober. Dit komt overeen met dezelfde periode dat er minder houtduiven aanwezig zijn. Mogelijk is de oorzaak dezelfde, de tijd van de maasoogst waardoor er veel voedsel te vinden is buiten de bebouwde kom. Deze daling is voornamelijk aanwezig in 2013 en in mindere mate in 2012 en 2014.

Groepen groter dan tien worden voornamelijk buiten het broedseizoen gezien. De grootste groepen bestaan uit 30-40 exemplaren. Maar 92% van de waargenomen groepen bestaat uit minder dan elf exemplaren. Van de 1076 waarnemingen waren er 989 kleiner dan 11 exemplaren, 62 groepen bestonden uit 11-20 exemplaren, 20 uit 21-30 exemplaren 4 uit 31-40 en één groep bestond uit 50 exemplaren.

Kauwen werden in vrijwel elke tuin waargenomen, hoewel in sommige slechts een enkele keer.

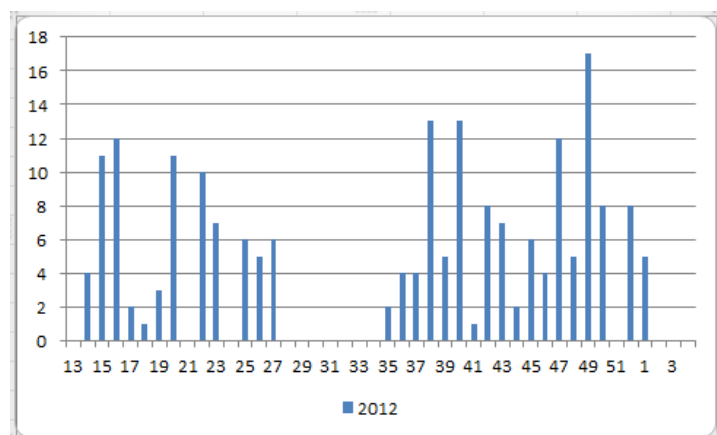

Roek

Roeken werden weinig in tuinen gezien. Het zijn koloniebroeders die vooral op weilanden en akkers hun voedsel zoeken. Recentelijk hebben zich in Valkenswaard twee roekenkolonies gevestigd. Er zijn uit twee tuinen waarnemingen van roeken. Het lijkt erop dat de roeken na het broedseizoen tijdelijk afwezig zijn als de ouders met hun jongen naar de velden verhuizen waar de jongen nog een tijd gevoerd worden.

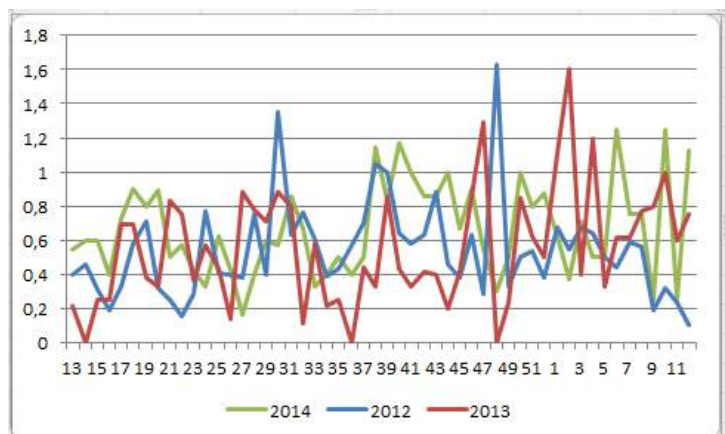
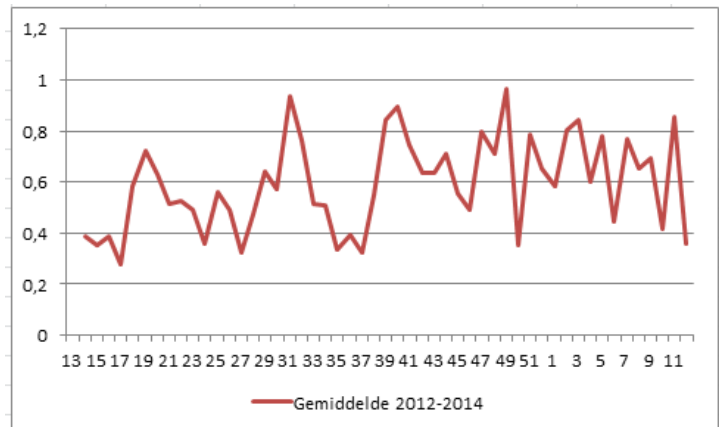

Foto Brian Nelson

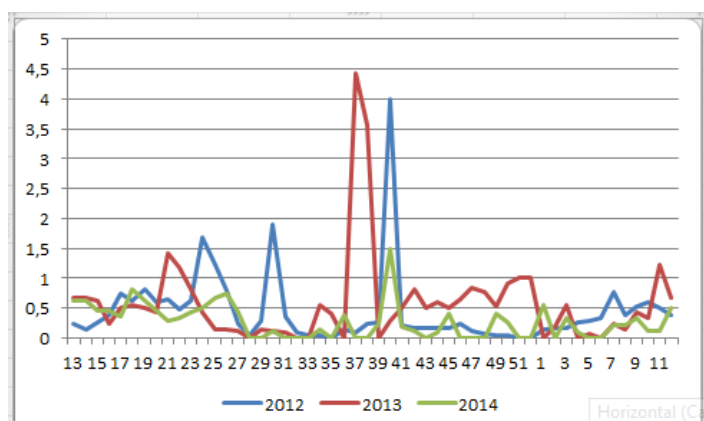
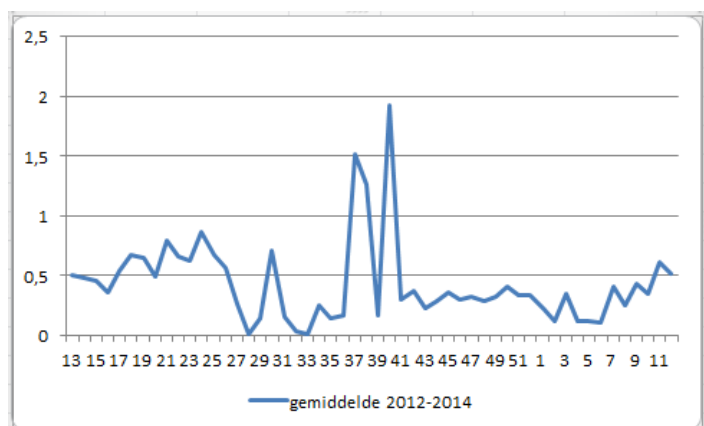
Zwarte Kraai

De zwarte kraai is minder een vogel van steden en dorpen dan de ekster. Ze hebben hun schuwheid voor de mens veel minder verloren. Er worden in het broedseizoen bijna tweeëneenhalf keer meer eksters dan kraaien waargenomen. De volwassen vogels blijven heel het jaar in hun territorium aanwezig. De vogels die niet broeden verzamelen zich in groepen. Deze verblijven op het platteland. Ze worden niet in steden en dorpen aangetroffen. In de tuinen worden meestal twee of drie tot maximaal 5 exemplaren gemeld. Het lijkt erop dat in het voorjaar het aantal kraaien kleiner is dan buiten het broedseizoen.

Spreeuw

Vanaf half februari verschijnen de meeste spreeuwen op hun broedplekken, hoewel sommige spreeuwen gedurende de gehele winter in de morgen en avond hun nestplaatsen bezoeken. Wanneer de jongen in juni uitvliegen verdwijnen spreeuwen uit de tuinen. De jongen worden dan naar weilanden geleid waar de jongen nog een tijd worden gevoerd. Vanaf september keren een aantal spreeuwen weer tijdelijk terug naar hun broedterritoria. De hollen worden dan weer geïnspecteerd en verdedigd tegen rivalen, vaak jonge vogels die een nestholte zoeken. De grote aantallen in september worden niet door broedvogels maar door enkele waargenomen groepen spreeuwen veroorzaakt. In januari en begin februari zijn er de minste spreeuwen aanwezig in de buurt van de broedplaatsen. In 2012 werd in de buurt van 40% van de tuinen gebroed.

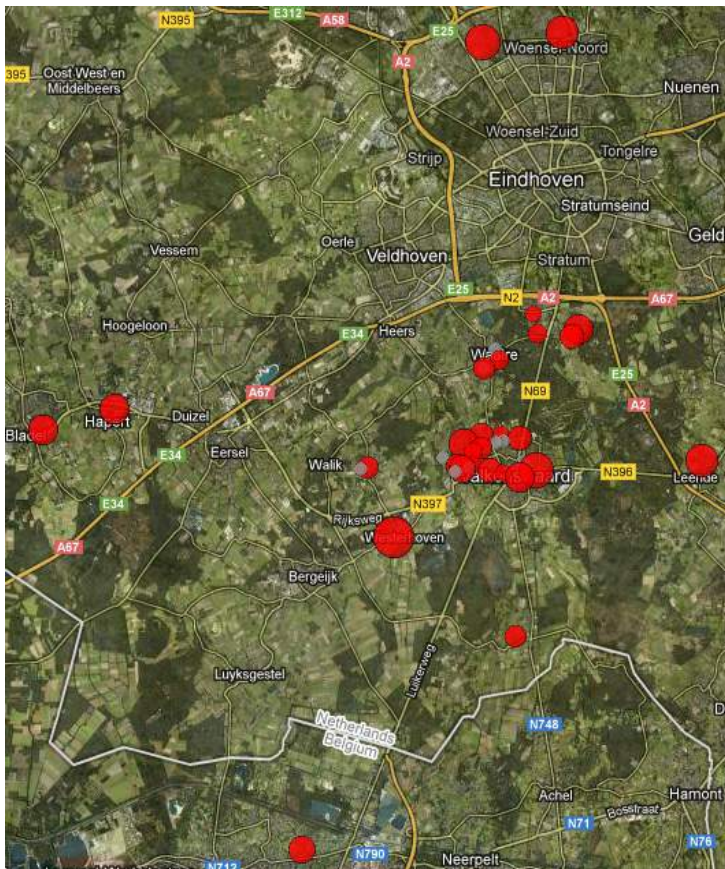

Huismus

Als er één vogel is die met de mens verbonden is dan is het wel de huismus. Voorheen waren mussen zo talrijk dat ze als een plaag werden gezien. Tegenwoordig zijn huismussen veel minder algemeen. Dit komt door het verminderen van het voedselaanbod onder andere door afname van de verbouw van granen, afname van rommelhoekjes, kale grond en moestuinen en minder vee (kippen). Hierbij komen andere ongunstige ontwikkelingen zoals afname van schuilplaatsen, onder andere brede heggen, afname van broedgelegenheid door renovatie en nieuwbouw en misschien toegenomen predatie.

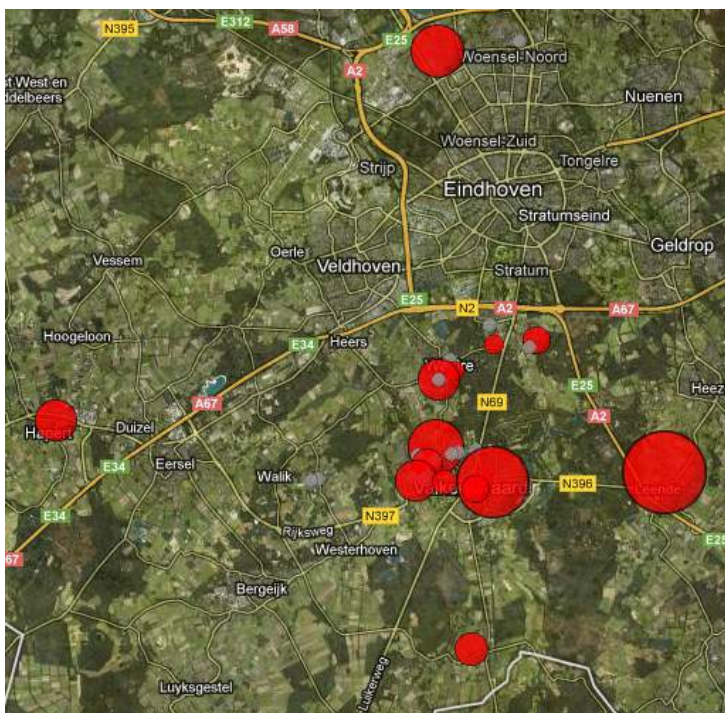

Dat voedsel belangrijk is blijkt ook uit de tuinvogeltelling. Bij de bespreking van de sperwer hebben we gezien dat in het voorjaar de verhouding overige vogels (vink, groenling, koolmees, merel, turkse tortel) ten opzichte van de huismus in vogelrijke en vogelarme tuinen gelijk is. Deze overige vogels zijn niet afhankelijk van gebouwen voor hun nestgelegenheid, zodat er geen relatie is met in gebouwen beschikbare nestgelegenheid. De aantallen van deze soorten worden waarschijnlijk gestuurd door de hoeveelheid aanwezig groen. Aangezien mussen in gelijke mate in aantallen toenemen met deze soorten lijkt het aannemelijk dat dit ook aan de hoeveelheid groen ligt en niet aan de beschikbaarheid van nestgelegenheid. Bij vergelijking van op het oog tuinen met in de omgeving meer of minder afwisseling waren er zelfs meer huismussen aanwezig in de minder afwisselende delen. Vooral de aanwezigheid van bos en bossages werkt averechts. Als een indeling gemaakt wordt van tuinen met binnen 50 m bos, tuinen waar veel bomen in de buurt staan, en tuinen met weinig bomen in de omgeving dan worden er gemiddeld respectievelijk 71 ($n=11$), 156 ($n=9$) en 347 ($n=5$) huismussen per tuin waargenomen in 2012. Mogelijk dat in de buurt van bos en bomen de predatie hoger is. Sperwers zijn een belangrijke predator van huismussen. Ze jagen vaak door van de ene boom naar de andere boom te vliegen en telkens even kort de omgeving af te scannen. Hoe dichter er bomen staan bij de plek waar de huismussen zich bevinden hoe korter de tijd is voor huismussen om een jagende sperwer te ontdekken. Bovendien kan een vliegende sperwer vanachter een boom naderen en zo ongezien tot dicht bij de huismussen komen. Het is een bekend fenomeen dat predatoren het verspreidingspatroon van hun prooien beïnvloeden doordat geschikte leefgebieden te gevaarlijk zijn.

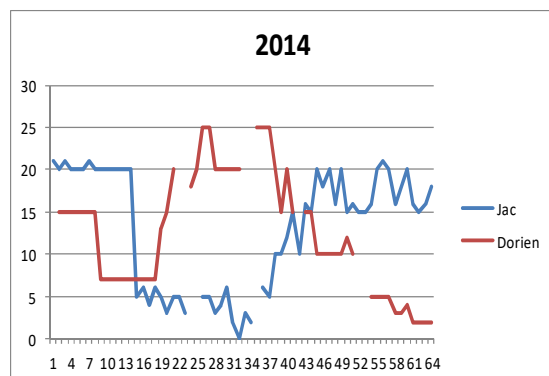
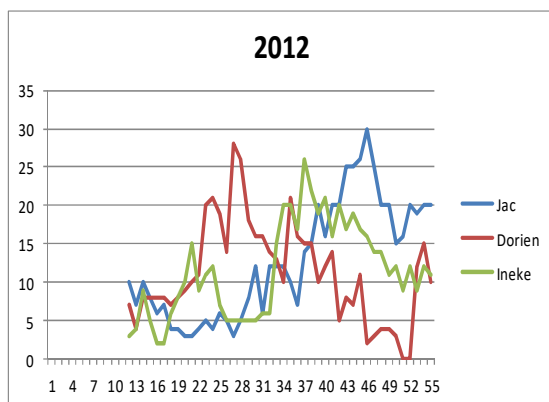
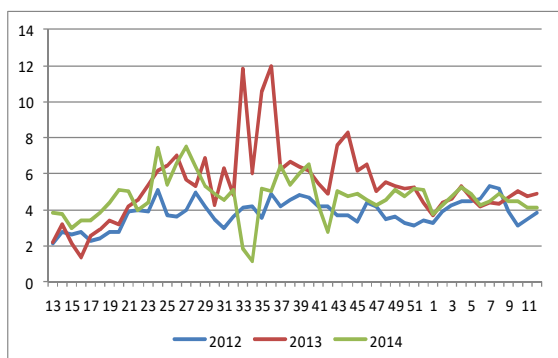
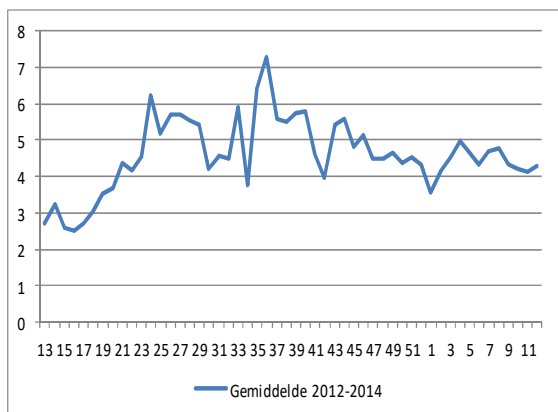
In het voorjaar worden er het minste huismussen waargenomen. Dit komt omdat de huismussen dan meer verspreid aanwezig zijn als ze op hun nestplaatsen aanwezig zijn. Eind februari, begin maart verschijnen er in sommige tuinen huismussen waar ze in de winter afwezig waren. Het gaat hierbij om solitaire paren. Deze sluiten zich na het broedseizoen aan bij grotere groepen.

In de meeste tuinen zijn in het voorjaar huismussen aangetroffen, maar de aantallen zijn vrij klein (bovenste kaart). In het najaar groeperen de mussen zich waardoor op sommige plaatsen grote aantallen worden aangetroffen (kaart onder).

In de grafiek van het aantalsverloop gedurende het jaar zien we dat de aantallen aangetroffen huismussen bij het begin van het broedseizoen het laagst zijn. In de loop van het voorjaar neemt het aantal toe als gevolg van uitvliegen van jonge huismussen. Vanaf september begint het aantal af te nemen als gevolg van sterfte.

Opvallend is dat het aantalsverloop in tuinen erg kan verschillen. Bij Jac beginnen er veel huismussen te verschijnen als in oktober wordt begonnen met voeren. Als in het voorjaar wordt gestopt met voeren worden weer meteen minder huismussen waargenomen. Bij Ineke is er

alleen een piek in het najaar terwijl bij Dorien er juist in mei bij het uitvliegen van de jongen het aantal sterk toeneemt en het aantal in het najaar sterk afneemt. Het hoge aantal in de zomer wordt hier waarschijnlijk veroorzaakt omdat het hele jaar gevoerd wordt. Waarom het aantal in het najaar afneemt ondanks het voeren is moeilijk te verklaren. Mogelijk zijn er in het najaar en winter andere rijke voedselbronnen in de buurt. Blijkbaar zitten de mussen nog wel in de buurt, getuige het opnieuw verschijnen van 15 huismussen in januari. Mogelijk is zo ook het hoge aantal huismussen in september en oktober bij Ineke te verklaren, doordat op dat moment hier tijdelijk de rijkste voedselbron aanwezig was. Dat groepen huismussen tijdelijke rijke voedselbronnen opzoeken vond in het verleden op grote schaal plaats toen grote zwermen huismussen zich verzamelden op rijpe en pas geoogste graanvelden.

Aantallen huismussen in individuele tuinen van april 2012 tot eind januari 2013.

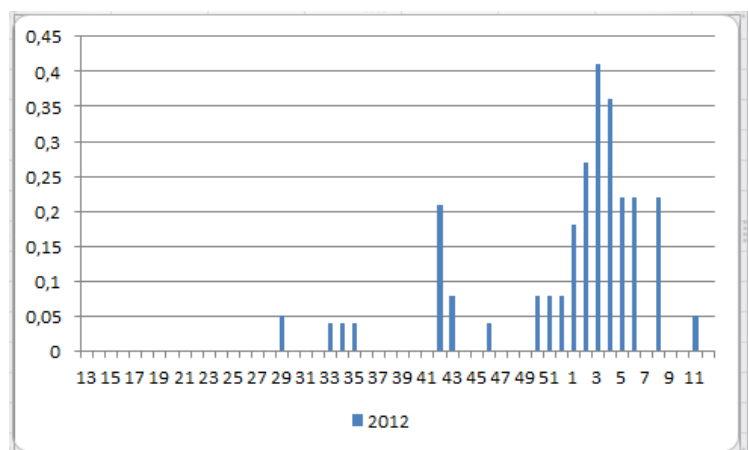
Aantallen huismussen in individuele tuinen van januari 2014 tot en met maart 2015.

Ringmus

De ringmus is minder een stadsvogel dan de huismus. Deze soort is in 27% van de tuinen aangetroffen. Meer dan de helft van de waarnemingen is gedaan in een tuin in Riethoven (29 ex.). Ringmussen broeden vooral bij boerderijen. In de winter zwerven ze verder rond dan huismussen. Vandaar de aanwezigheid aan de rand van Riethoven. In andere tuinen zijn per jaar maximaal 5 ringmussen aangetroffen

In het broedseizoen zijn ringmussen geheel afwezig in de tuinen. Een enkeling vertoonde zich in de zomer en het najaar, maar pas in de tweede helft van de winter zijn er regelmatig ringmussen aanwezig. In deze voedselarme periode zwerven groepjes ringmussen rond.

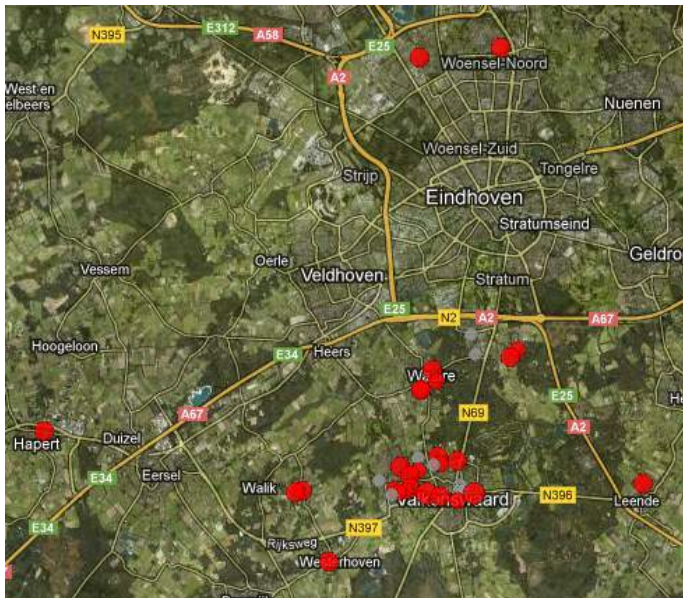

Vink

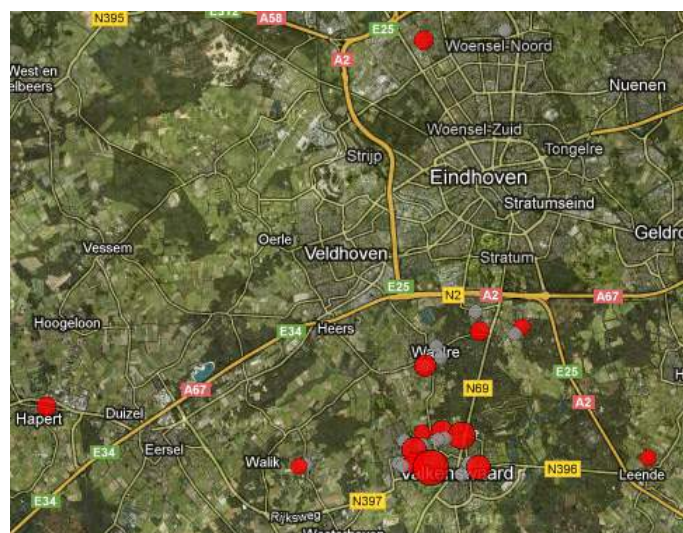

Vinken zijn voornamelijk bosvogels, maar nemen al genoeg met enkele bomen. Het is daardoor de meest voorkomende vogel in Europa.

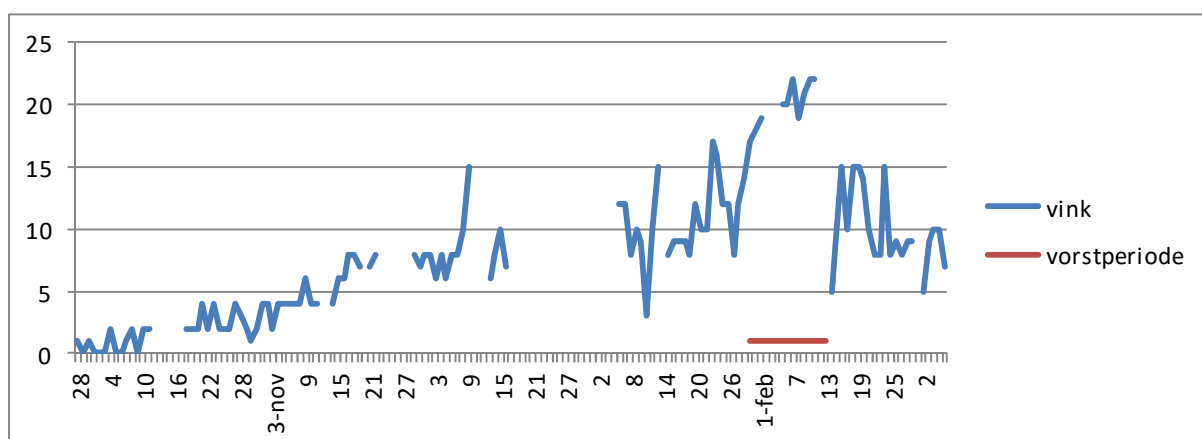
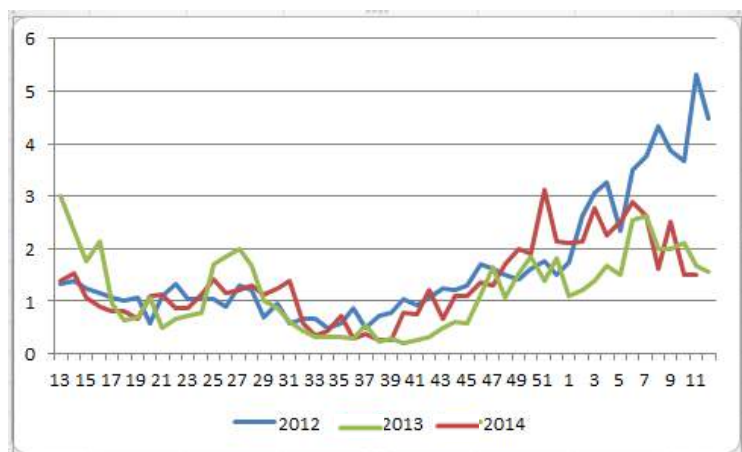
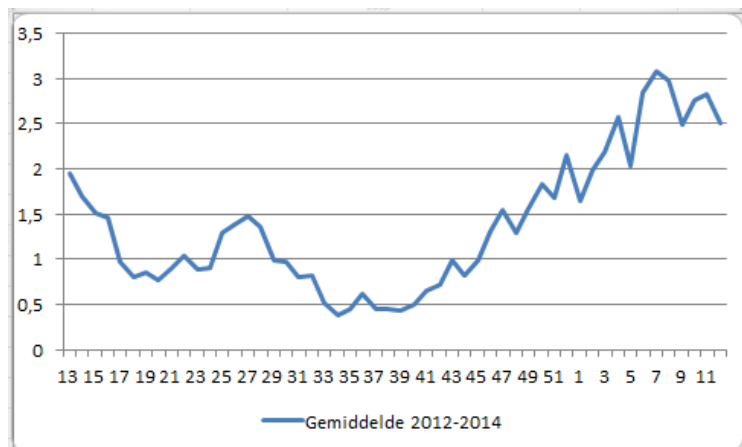
De bovenste kaart laat het voorkomen in de periode 23 april-20 mei 2012 zien, het broedseizoen. In bijna alle tuinen is de vink aanwezig. De aantallen per tuin zijn beperkt tot één paar. Op de onderste kaart is de periode 8 oktober-5 november te zien. Het aantal plekken waar vinken voorkomen is nu kleiner. Dat zal deels komen doordat de vinken niet meer zingen en daardoor gemist zijn. Deels komt dit ook doordat de vinken minder voedselrijke plekken verlaten en zich verzamelen op plekken waar wel voldoende voedsel aanwezig is. Dit is op de kaart te zien aan de grotere stipgroottes.

Als we naar het aantal waargenomen vinken kijken dan zien we dat het aantal vinken in het voorjaar laag is. In deze tijd zijn vinken verdwenen in een aantal tuinen die ongeschikt zijn als broedplaats. Eind juni/ begin juli worden er iets meer vinken waargenomen, mogelijk als gevolg van rondzwervende (jonge) vogels. In de zomer worden er weinig vogels gezien als gevolg van de ruitijd en verstommende zangactiviteit. Vanaf begin oktober neemt het aantal waarnemingen weer toe. Dit is het

begin van de najaarstrek wanneer voornamelijk Scandinavische vogels massaal over Nederland trekken. Vanaf deze tijd neemt het aantal waargenomen vinken gestaag toe. Of dit buitenlandse vogels zijn of vinken afkomstig uit omliggende naaldbossen is niet duidelijk. In de winter van 2012/13 was er vanaf de tweede decade van januari een vorstperiode. Het aantal vinken in de tuinen nam sterk toe en het aantal bleef hoog tot in het voorjaar, omdat tot 12 april de temperaturen meestal ver beneden normaal bleven. In de zachte winter van 2013/14 nam het aantal vinken in februari juist alweer af. In de winter van 2014/15 is er een korte winterprik begin februari, waarneembaar als een kleine piek van het aantal vinken.

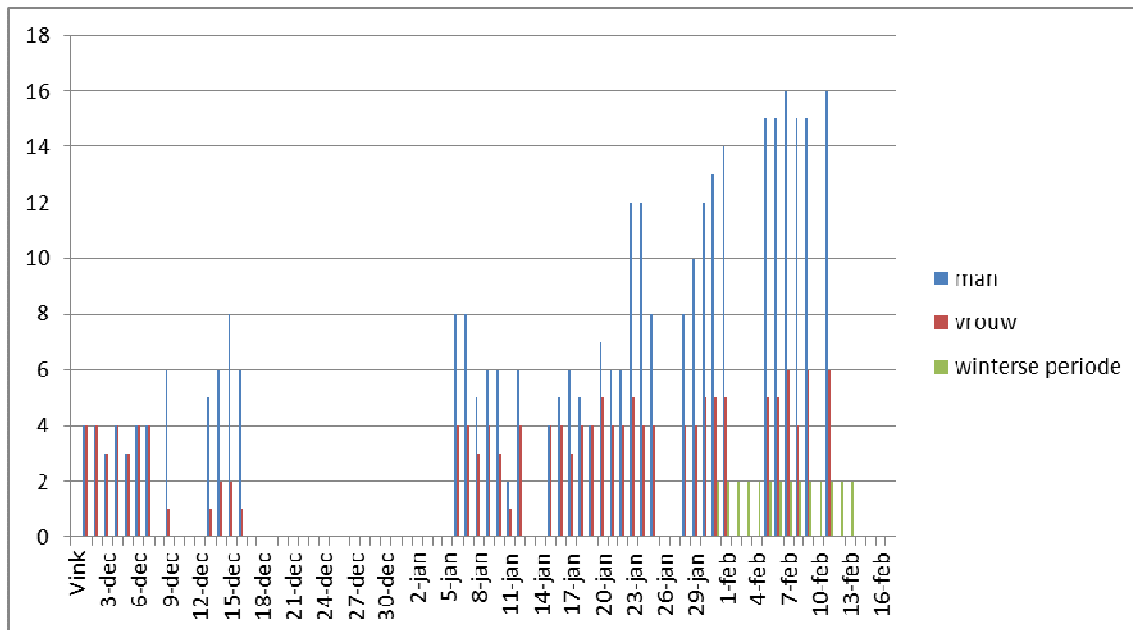

Aantal vinken in tuin Kardinaal de Jonghstraat 28 sept 2011-6 maart 2012

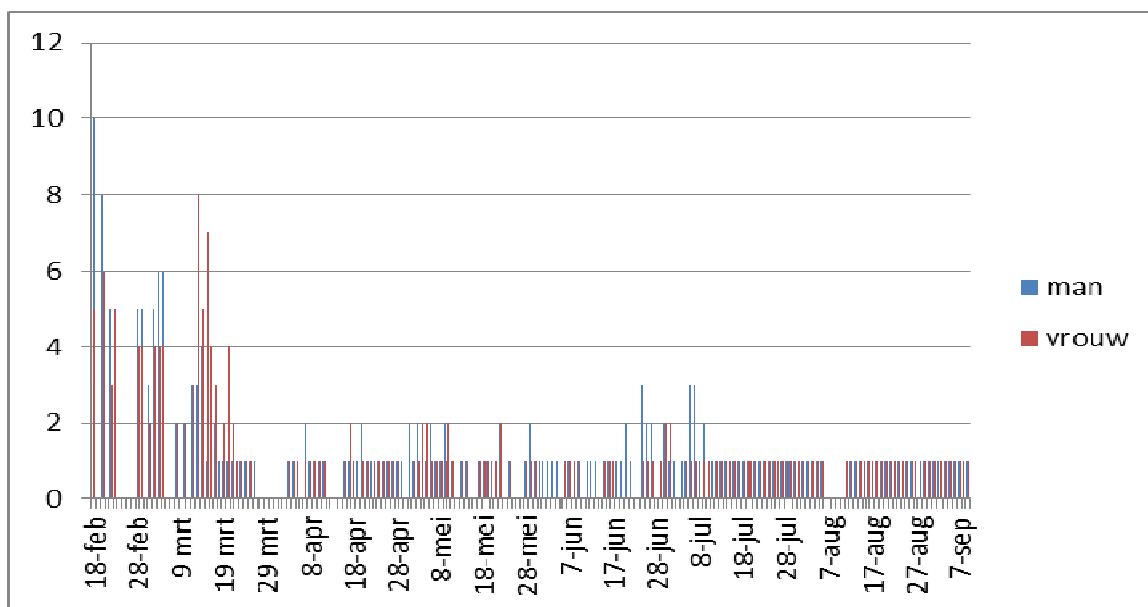
In een tuin aan de Kardinaal de Jonghstraat in Valkenswaard is dagelijks het aantal vinken genoteerd. In deze tuin wordt ijverig gevoerd, hetgeen in de winter groepjes vinken aanlokt. Het aantalsverloop komt overeen met de gemiddelden van de tuinvogeltelling. In de winter neemt het aantal toe, met vooral tijdens vorst en sneeuw hogere aantallen. Interessant is dat ook de verhouding man/vrouw is genoteerd. Te zien is dat er tijdens de vorstperiode voornamelijk mannetjes verschijnen. De seksratio van de vinken die verschijnen komt overeen met de groepssamenstelling van vinken die foerageren op akkers en niet met de man/vrouw verhouding van overwinterende stadsvinken. Groepen vinken op het platteland rond Valkenswaard bestaan in de winter voor 82 % (n=400) uit mannetjes. Dit komt goed overeen met de toename van 12 mannetjes en 2 vrouwtjes in februari in de tuin aan de Kardinaal de Jonghstraat (86%) De vinken die tijdens winterse perioden op voederplaatsen in tuinen verschijnen zijn dus waarschijnlijk vinken die op het platteland te weinig voedsel kunnen vinden en naar de steden en dorpen trekken. Het aantal vinken op de voederplaats nam al toe voor de vorstperiode, maar het is niet waarschijnlijk dat er toen vinken uit noordelijke streken arriveerden. De vorst en sneeuwperiode viel in Noord Duitsland in op 27 Januari (<http://www.wetteronline.de>), nadat het aantal vinken in de tuin toenam.

In maart is het aandeel vrouwtjes groter. Vrouwtjes keren later in het voorjaar terug naar hun broedterritoria. Mogelijk zijn dit Scandinavische doortrekkers waarbij de vrouwtjes minder haast hebben en daarom tijd hebben om tijdens de trek tijdelijk te pleisteren. Dit lijkt te worden bevestigd doordat de toename van het aantal vrouwtjes samenvalt met de piek in doortrek van vinken. Ook bij vangsten van vinken worden in het voorjaar meer vrouwtjes gevangen (H.P.A.Levering&G.O.de Keijl 2008. Vinkenbaan Castricum 1960-2006-een halve eeuw vogels ringen. VRS Castricum,Castricum).

Dagelijkse aantallen in tuin Kardinaal de Jongstraat uitgesplitst naar mannetjes en vrouwtjes 1 dec 2011-6mrt 2012 (nulwaarnemingen zijn weken dat niet is geteld)

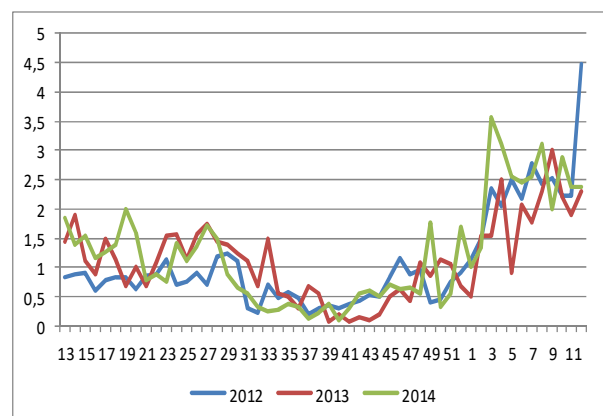
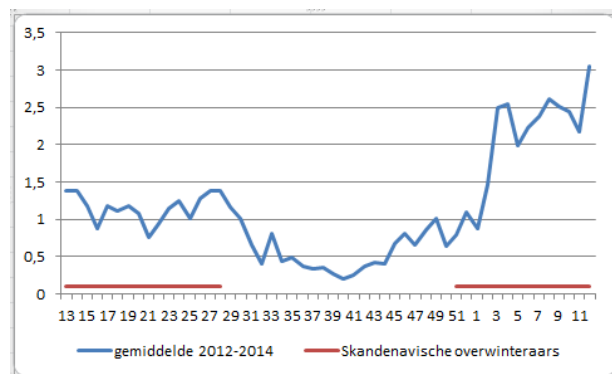

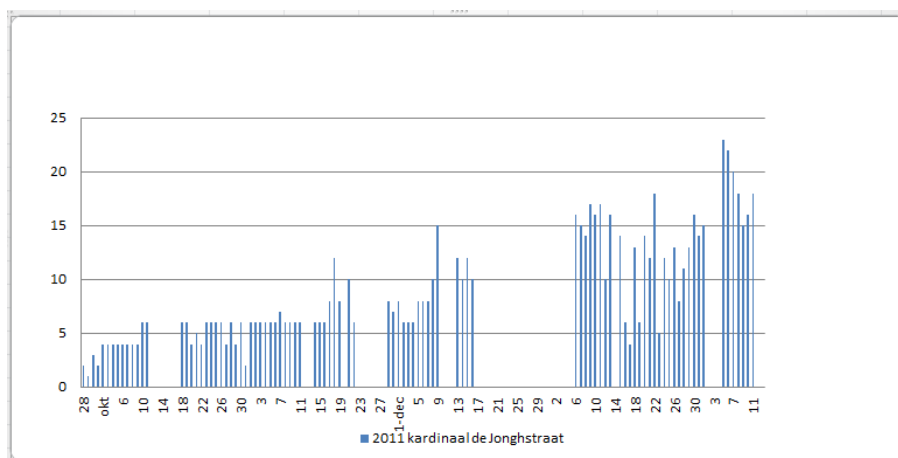
Dagelijkse aantallen in tuin Kardinaal de Jongstraat uitgesplitst naar mannetjes en vrouwtjes 18 feb-9 sept 2012 (nulwaarnemingen zijn weken dat niet is geteld)

Groenling

In het broedseizoen worden in ruim een derde van de tuinen groenlingen waargenomen. Meteen na het broedseizoen worden er weinig groenlingen waargenomen. Groenlingen vormen dan groepen en broedvogels zwerven tot 30 km rond op zoek naar voedselrijke plaatsen. Pas in de periode van de najaarstrek neemt het aantal weer toe. Maar pas na de jaarwisseling stijgt het aantal fors en stijgt het aantal ver uit boven dat van het voorjaar. De aanwezigheid van de groenlingen beperkt zich in de winter tot enkele tuinen. Hier kunnen zich soms groepen tot 25, incidenteel tot 30 exemplaren ophouden. Het jaarlijkse verschil in het gemiddelde aantal is klein. De piek in aantallen begin februari 2014 wordt veroorzaakt door een tweedaagse sneeuwperiode waarbij groepjes groenlingen in de tuinen verschenen, op voedertafels maar ook in één geval op verdroogde frambozen. Het grote aantal in week 12 van 2013 wordt veroorzaakt door twee groepen van 30 exemplaren. De winterse periode begin februari 2013 springt er niet uit.

Uit dagelijkse tellingen in een tuin met een overvloedig voedselaanbod blijkt dat de grootste aantalstoename pas na de trekperiode in oktober plaats vindt. Blijkbaar is er in het najaar nog genoeg voedsel elders te vinden. In januari is het aantal van dag op dag sterk wisselend, wat het opportunisme van de groenling in deze tijd van het jaar aangeeft. Tijdens de winterse periode in de eerste helft van februari lijken er veel minder beschikbare voedselbronnen te zijn en neemt zowel het aantal als de regelmaat van gebruik toe.

*Aantal groenlingen in tuin aan de Kardinaal de Jonghstraat van 28 september tot 11 februari.
(nulwaarnemingen zijn weken dat niet is geteld)*

Jonge groenling

Goudvink

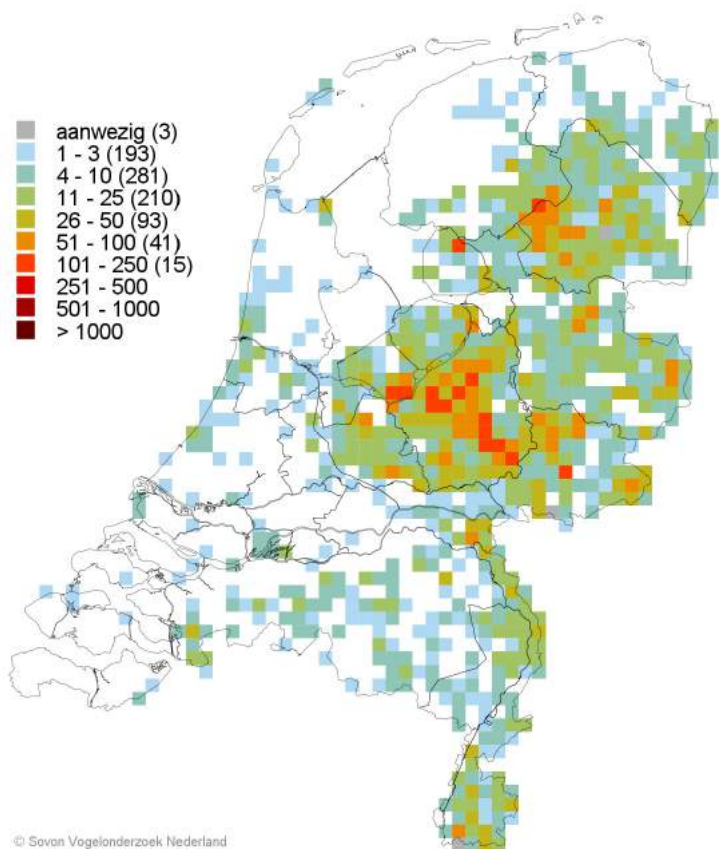
Goudvinken zijn de laatste tien jaar veel algemener geworden in onze omstreken. Dit komt doordat in de dennenbossen een ondergroei met veel besrijke struiken is ontstaan zoals lijsterbes en vuilboom. In Dommelen zijn enkele paren aanwezig die soms in tuinen worden gezien, vooral aan de rand van het Dommeldal. Ook zijn er waarnemingen uit Riethoven. In Aalst is waargenomen dat een vrouwtje goudvink bessen at van een ter decoratie op een tuintafeltje gezette gaultheria.

Foto: Bernard Van Elegem

Appelvink

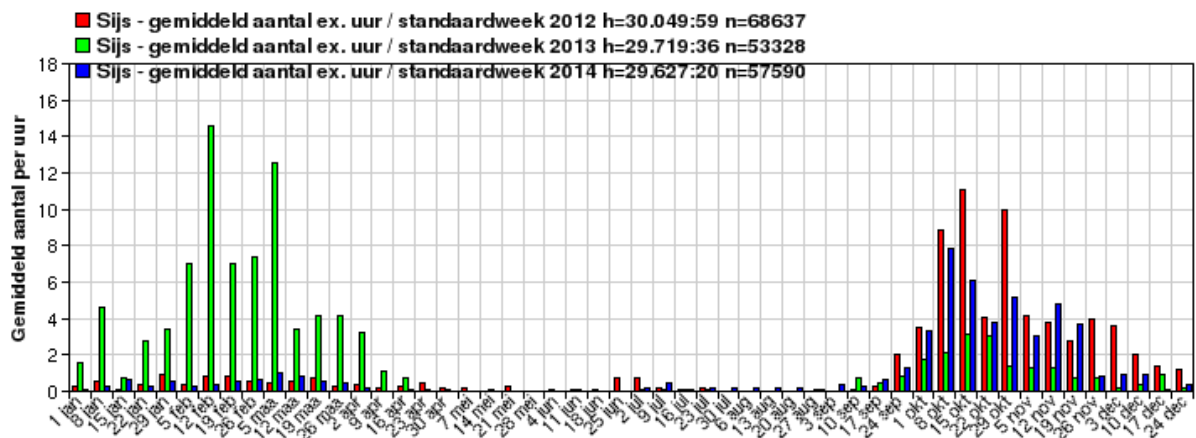
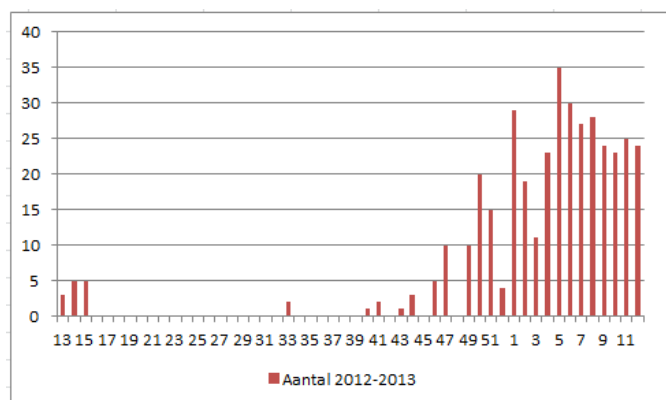
De appelvink was een zeldzame broedvogel in onze contreien (zie kaart). De laatste jaren lijkt de soort vaste voet aan de grond te krijgen. Juist dorpen en steden met voldoende groen zijn aantrekkelijk voor appelvinken, omdat hier meer geschikte voedselbomen aanwezig zijn. Appelvinken eten grote zaden die ze met hun grote snavel kraken. Appelvinken zijn weinig opvallend en voornamelijk door hun indringende tjik-roep te ontdekken. Er is een klein aantal waarnemingen gedaan tijdens de telling. Er zijn drie tuinen in Valkenswaard en Dommelen waar de soort is waargenomen en een tuin in Borkel en Schaft en Hapert.

Aantal territoria appelvink 2013-2015

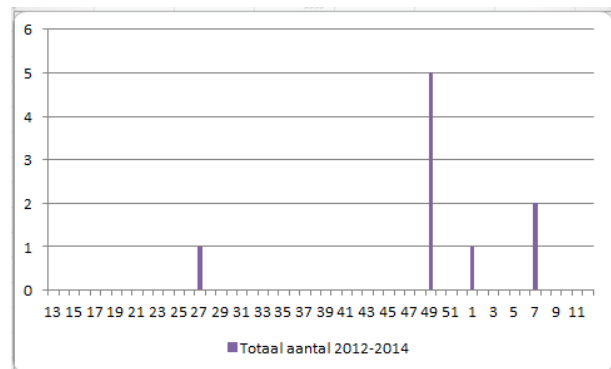
Sijs

De najaarstrek van sijen begint langzaam aan in september. Er worden dan enkele sijen tijdens de telling waargenomen. Van de grootste piek in de trek in oktober (wk 41-44) wordt vrijwel niets opgemerkt. Het aantal neemt pas na de trektijd toe om in februari als de voorjaarstrek plaats vindt te pieken. Daarna neemt het aantal af waarbij de laatste sijen half april verdwijnen. Alle sijen werden in de winter van 2012/2013 opgemerkt. In het najaar van 2012 waren er veel meer doortrekkers dan normaal. In het voorjaar was het gemiddelde bijzonder hoog vergeleken met andere jaren (zie grafiek hieronder).

Geelgors

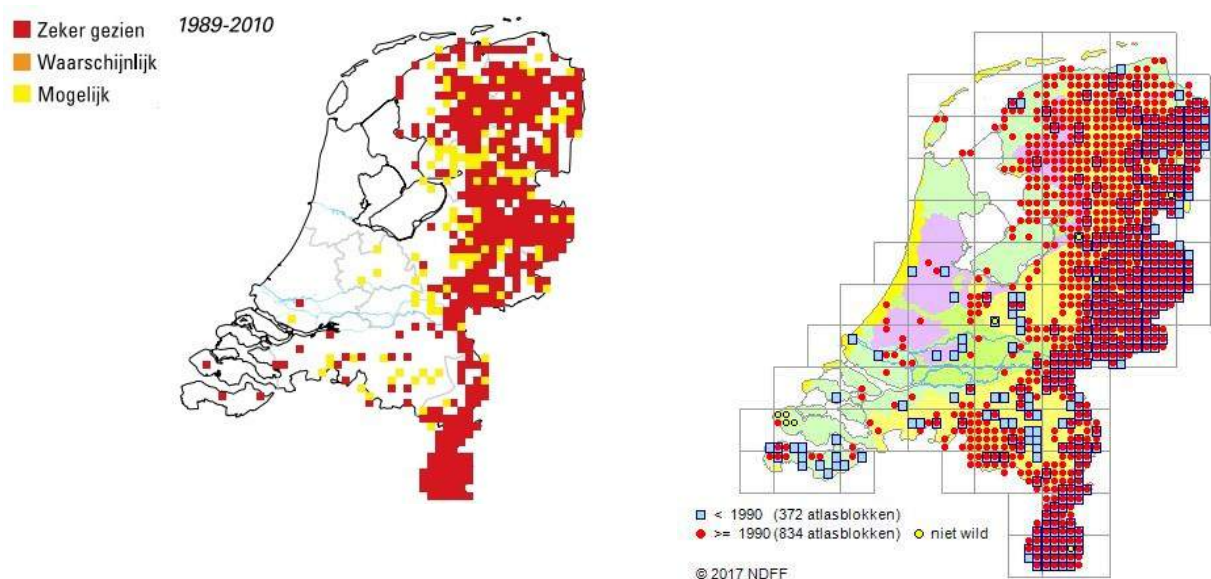
De geelgors is een soort die de heide en kleinschalig cultuurland stoffeert met zijn vijfde symfonie. In tuinen is hij een dwaalgast. Vooral in najaar en winter vliegen geelgorzen rond op zoek naar voedsel. Ze worden dan wel eens waargenomen bij tuinen, mogelijk met ruigtevegetaties in de buurt.

Beschrijving waargenomen zoogdieren

Steenmarter

Er is één waarneming van een steenmarter in Schaft. Deze ging eieren weghalen. Hij huist in een kerkuilenkast 200 meter verderop. In het oosten van het land is de steenmarter vrijwel overal aanwezig. In Noord-Brabant was de soort zeer zeldzaam. De steenmarter breidt zich wel uit is tegenwoordig niet zo meer zeldzaam in onze contreien. Vergelijk de twee kaarten. Er zijn veel rode stippen bijgekomen in Noord Brabant tussen 2010 en 2016.

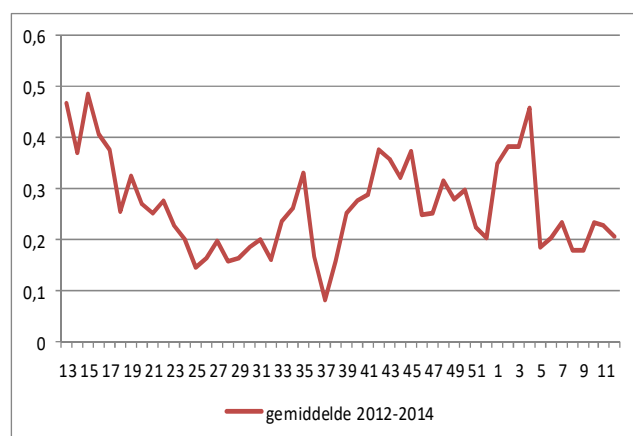
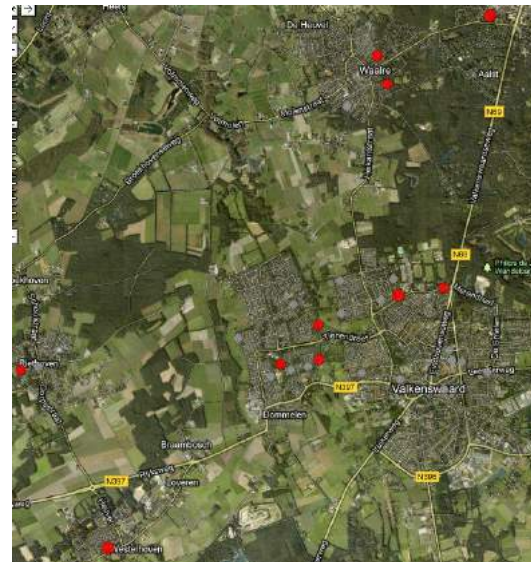

Eekhoorn

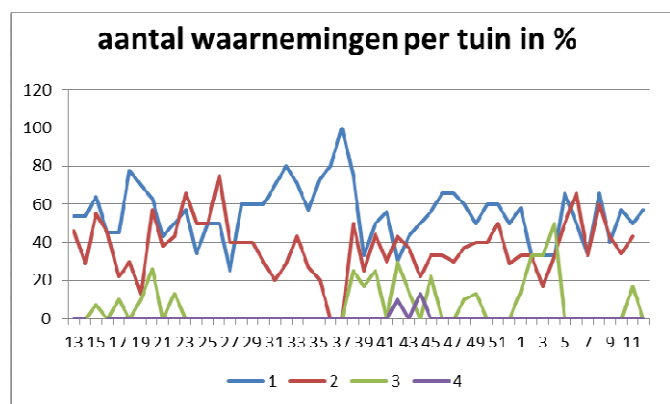
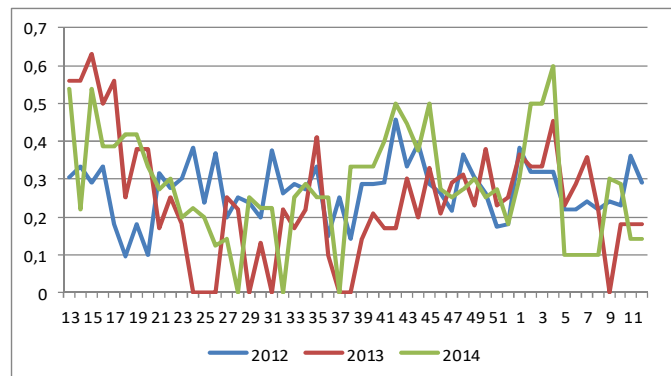
De eekhoorn is vooral gezien aan de rand van de bebouwde kom. Vooral waar deze grenst aan bos. De eekhoorn is niet erg schuw en kan ook in tuinen zijn nest maken. Er is wel eens een nest op ooghoogte in een conifeer gevonden die naast de achterdeur stond.

In zowel januari als april worden de meeste eekhoorns gezien. In deze tijd vindt paringsgedrag plaats. Eekhoorns leven normaal alleen. Ze hebben hierbij territoria die ze vooral verdedigen tegen seksegenoten. Hierdoor wordt het territorium van een vrouwtje overlapt door verscheidene mannetjes. Het vrouwtje is maar één of twee dagen vruchtbaar. Dit laat ze weten door markeringen op verschillende plekken in haar territorium. De mannetjes uit de omgeving komen zo op haar af. Dolle achtervolgingen door verschillende mannetjes kunnen het gevolg zijn. Meestal zal uiteindelijk het zwaarste mannetje met haar paren. Het lijkt erop dat het paringsseizoen in de bebouwde kom zeer vroeg ligt. Vanaf de jaarwisseling is er een periode met veel waarnemingen van drie eekhoorns, mogelijk als gevolg van deze paringsachtervolgingen. Tot eind juni worden er regelmatig twee eekhoorns gezien. In mei vindt een tweede paringsperiode plaats. Deze is in de waarnemingen van de telling niet terug te vinden. In juli en augustus worden er voornamelijk eenlingen waargenomen. Voor eekhoorns is dit de moeilijkste

periode van het jaar. Er is weinig voedsel omdat de zaden en noten van het vorige jaar op raken en nieuwe nog niet rijp zijn. Blijkbaar worden in deze periode soortgenoten het minste geduld. Vanaf september neemt het aantal waarnemingen toe en worden ook weer vaker twee of drie en soms zelfs vier exemplaren gezien. Dit is de tijd van overvloed. Er is vrijwel geen notenboom zonder eekhoorns in deze tijd van het jaar. De verdediging van het territorium lijkt dan op een laag pitje te staan.

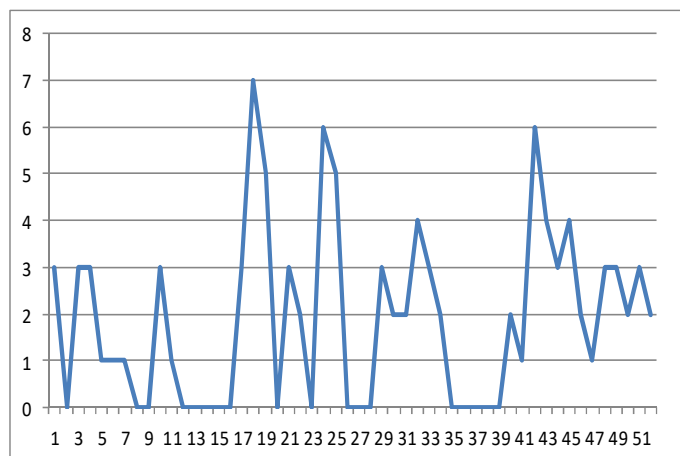

Huismuis en Bosmuis

In een aantal tuinen werden huismuizen aangetroffen. Als naar de aantallen gekeken wordt lijken er in het najaar regelmatig huismuizen te zijn aangetroffen. Muizen zoeken in het najaar meer de huizen op om te overwinteren. De vraag is in hoeverre de huismuis niet is verward met de bosmuis. Bosmuizen zijn buitenshuis de meest voorkomende muizen. Er zijn geen bosmuizen gemeld. Wel kreeg ik een foto (zie hieronder) waarop een bosmuis stond.

Huismuis

Aantal huismuizen

Bosmuis

Foto: Fanny van Zon

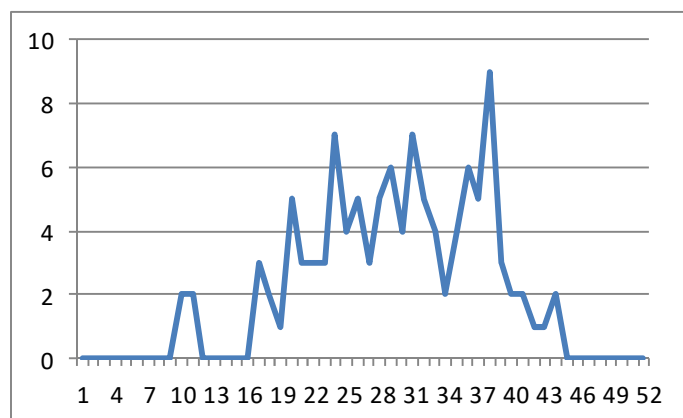

Gewone Dwergvleermuis

De gewone dwergvleermuis is de meest algemene vleermuis in Nederland. Het is niet alleen de meest voorkomende, maar ook de kleinste vleermuis van Nederland. Ze wegen maar 3,5-8 gram. Dit is vergelijkbaar met onze kleinste vogel de goudhaan. De spanwijdte is, met 18-24 cm, voor zo'n klein beestje nog behoorlijk. Dwergvleermuizen leven vaak in dorpen en steden. Ze huizen in spouwmuren en onder daken. Ze leven van kleine insecten, zoals muggen, die ze een 300-tal per nacht vangen. Net als bij vogels bezetten mannetjes een territorium om zich voort te planten. Ze doen dit niet in het voorjaar, zoals bij vogels, maar in de nazomer. De mannetjes verdedigen dan een territorium van ongeveer 1 hectare. Hij probeert zoveel mogelijk vrouwtjes te lokken, om een harem te vormen. Deze bestaat meestal uit drie vrouwtjes, maar kan oplopen tot een tiental. Hoewel in het najaar gepaard wordt krijgen de vrouwtjes pas in het voorjaar hun jongen. Ze verzamelen zich dan in kraamkolonies met meerdere vrouwtjes maar zonder mannetjes. Ze krijgen meestal één jong.

Foto: Wikipedia

Aantal waargenomen Dwergvleermuizen (totaal 2012-2015)

In de winter wordt een winterslaap gehouden. Deze winterslaap is niet zo heel sterk. Op warme dagen kunnen ze soms ontwaken. We zien aan de waarnemingen in de tuinen dat vanaf begin maart vleermuizen zijn waargenomen tot eind oktober. De hoogste aantallen worden gezien in de paartijd.

Dwergvleermuizen gebruiken verschillende verblijfplaatsen die afwisselend worden gebruikt.

Laatvlieger

De Laatvlieger is één van de grootste vleermuizen van Nederland, met een spanwijdte van 31-38cm en een gewicht van 15-37 gram. Het voedsel bestaat uit grotere insecten, vooral mei- juni- en mestkevers. De laatvlieger is een bewoner van gebouwen.

Tijdens de tuinvogeltelling zijn er maar enkele waarnemingen van de laatvlieger gedaan.

Overige soorten

Behalve de genoemde zoogdieren werden nog de volgende soorten aangetroffen:

Het konijn werd bij een aantal tuinen gezien met 1-3 exemplaren. Egels en mollen werden zeer weinig gemeld. Er werden enkele ratten waargenomen, zowel zwarte als bruine ratten. Ratten worden de laatste jaren steeds meer gemeld in de regio.

Dankwoord

Er zijn vele personen betrokken geweest bij het organiseren van de telling en het verzamelen van de gegevens.

Allereerst dank aan Toon ten Huurne die alle gegevens van 2012 verzamelde en verwerkte zodat we snel konden starten met de telling, een tijdrovende klus. Patrick van Gompel maakte van de gegevens mooie stippenkaarten en verzorgde deels de verwerking van de gegevens van 2013. Ook bijzondere dank aan Anni Jansen die zoals gewoonlijk meteen enthousiast was toen ik het plan voor een tuinvogeltelling ten berde bracht. Voorts leden van de vogelwerkgroep voor ondersteunende activiteiten, zoals niet onbelangrijk het zetten van de koffie op de vogelavonden. Een dank je wel voor Martha en Noud van de Nieuwenhuizen voor het nalopen van de tekst op taalfouten. Overblijvende ongerechtigheden in de tekst, zoals het vasthouden aan oude vogelnamen en andere strapatsen, zijn geheel voor mijn rekening. Ook dank aan Wim van Amelsvoort voor de mooie nieuwsbrieven.

Ten slotte, maar niet het minst belangrijk, dank aan alle tellers. Speciaal voor de volhouders die drie jaar lang wekelijks telden, een mooie prestatie. Hanita en Wim van Amelsvoort, Wil Baselmans, Hans van Best, Marie-Louise den Boef, Piet Bolt, Jan en Paula Brom, Truus de Bruijne, Peter Claassen, Toos van Gestel, Lies van Gompel, René van Gompel, Jan Gooijer, Frans en Ans van Hout, Toon ter Huurne, Anni Jansen, Els van Kessel, Gerret Klitsie, Janka Kessener-Kochen, Janny en Wil Koopman, Willem Martens, Frans Meijers, Herman Ossevoort, Ineke Pennings, Marjo Schutze, Jac Seijkens, Els Spinhof, Suzan Stege, Willeke en Hans Stouten, Dorien Strijland, Jan Veenendaal, Henk Vercammen, Trudy Vos, Fanny van Zon, mocht ik iemand vergeten zijn, ook bedankt.